

אדר תשנ"ח - מרס 1998

ספרות ילדים ונוער

שנת העשרים וארבע

חוברת ג' (95)

ספרות ילדים ונוער
4457 98:ג*מרק 24
מכללת דוד ילין, הספרייה
4-פ L061096
ערתה 1 מתוך 1

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
משה לימור, עדה קרן, דליה שטיין
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5814690 5829688 - 02

לזכרו של זבולון המר

שר החינוך, התרבות והספורט

אבלים על מותו ללא עת של השר האהוד על כולנו.
אנו מביאים מספר מכתבים כעדות על התעניינותו הרבה
במפעלינו הספרותיים.

הכנסת

סגן ראש הממשלה
שר החינוך התרבות והספורט

בס"ד

ירושלים, כ"ד כסלו תשנ"ז
4 בדצמבר 1996

לכבוד

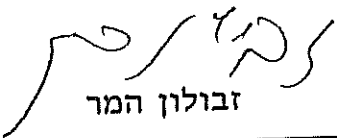
מר גרשון ברגסון

ראש מדור לספרות ילדים ונוער

מר גרשון ברגסון היקר,

יישר כוחכם על ה"ספר הטוב במחיר מוזל".
מאחל לך המשך פעילות מבורכת מתוך בריאות וכל טוב.

בכבוד רב

זבולון המר

גריין דרביין גי'ר

תודה על דברי חידידות וחברכה, וחוץ חן על תשומת חלב והחערבת.

אחפלת ואשתדל שחציפיות תתממשנה.
אמסור הג' לאי'ר.
אשמח להיות עמך בקשר.

אמח'ן לך דרבי'ה סו'ר' אפי'ן א'ר'ה

הכנסת

בכבוד רב, וזכירה ר'ה
ל'ר'ה א'ר'ה

גריין דרביין גי'ר

ק'ר'ה וי'ר'ה כ'ה ל' ו'ר'ה

ז'ר'ה וז'ר'ה - א'ר'ה ז'ר'ה

ז'ר'ה וז'ר'ה

כאמ'ר ר'ה א'ר'ה

ד'ר'ה א'ר'ה - א'ר'ה ר'ה

ל'ר'ה א'ר'ה

עיון ומחקר

ע/כ
ה'תש"ח

מוות בגבורה בספרות לילדים ולנוער

מאת: לאה חובב

למושג "להיות גיבור בישראל" יש שתי משמעויות מרכזיות. המשמעות המסורתית אומרת: "איזהו גיבור הכובש את יצרו". זוהי גבורה רוחנית-נפשית. המשמעות האחרת מכוונת לאומץ לב, מסירות נפש והקרבה על מזבח הלאום. אספקט נוסף, כלל אנושי, הוא הגבורה הפיסית, כוח גופני חזק.

גילויי הגבורה בעם ישראל מתוארים כבר בתנ"ך, ואזכיר רק דוגמא אחת. בקינה הקדומה שקונן דוד על שאול ועל יהונתן בנו נאמר בין השאר: "הצבי ישראל על במותיך חלל, איך נפלו גיבורים... הרי בגלבוע אל טל ואל מטר עליכם ושדי תרומות, כי שם נגעל מגן גיבורים, מגן שאול בלי משיח בשמן. מדם חללים מחלב גיבורים, קשת יהונתן לא נשוג אחור, וחרב שאול לא תשוב ריקם... שאול ויהונתן הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, מנשרים קלו מאריות גברו... איך נפלו גיבורים בתוך המלחמה... איך נפלו גיבורים ויאבדו כלי מלחמה" (שמואל ב, א 19-27).

בקטע קצר זה מביע דוד את צער התהומי על נפילת הגיבורים, מבלי לתאר את פרטי הקרב. מודגשת בו הגבורה של הנופלים במלחמה באמצעות החזרה (שש פעמים) על התואר "גיבורים", ושלוש פעמים חוזרת מילת הקינה הקדומה איך-איכה, בניב: "איך נפלו גיבורים", שמשמעותו: קשה להאמין שכך אכן קרה. תיאורי הגבורה מובעים בלשון פיוטית: "קשת יהונתן לא נשוג אחור, וחרב שאול לא תשוב ריקם", ובלשון הפלגה, כדרכה של השירה: "מנשרים קלו מאריות גברו".

מלחמה וגבורה צמודות זה לזה. ולא רק בימי קדם, אלא לדאבונו, בשנות הגלות הארוכות ובימי השואה הנוראים לא פסו גילויי גבורה מישראל, ולא כאן המקום להרחיב.

דברי אתמקד בנושא מוות בגבורה כפי שהדבר מתואר ביצירות ספרותיות לילדים ולנוער בארצנו. ביצירות שאנו נעסוק בהן מתכוון הסופר לגבורה במשמעות אומץ לב ומעשים נועזים הראויים לציון, ועיקרם בהקשר לאידאלים לאומיים.

דמויות הגיבורים ביצירות הספרותיות מגוונות ורבות. פעמים מתאר הסופר

גבורה של ילדים-נערים, הנופלים עקב המעשה הנועז. לעיתים בדויים הגיבורים מן הלב. המעשה אמנם ריאליסטי, יכול היה להיות, אך שם הגיבור בדוי. אולם יש יצירות רבות המתארות גיבורים היסטוריים שמתו תוך הקרבה ומסירות נפש, ושמן נישא בפי כל, כפי שאראה בהמשך.

חייבים אנו לראות את נושא הגבורה והמוות בספרות על בסיס הרקע ההיסטורי בארצנו. מאז "שיבת ציון" המחודשת, מסוף המאה התשע-עשרה ועד היום, קיימת התנגשות מתמדת בין המתיישבים היהודיים ובין תושבי המקום, או בינינו ובין השליטים. התורכים התנכלו ליישוב העברי במיוחד בימי מלחמת העולם הראשונה, ועוד יותר, עם גילוי רשת הריגול ניל¹. ספרה של דבורה עומר, שרה גיבורת ניל², פורט בפני הקורא רקע היסטורי ובמיוחד את דמותה של גיבורה נועזת, שרה אהרוגסון, שמתה מות גיבורים כדי שלא תיכשל בלשונה ולא תסגיד את חבריה לרשת הריגול.

התנכלויות הערבים ליישוב היהודי בגליל ב-1920 הביאו למותם של אנשי תל-חי ובראשם יוסף טרומפלדור. דבריו, "טוב למות בעד ארצנו", הפכו לסמל של גבורה והקרבה. דמותו תוארה בספרים שונים וביניהם ספרו של אוריאל אופק, גיבור חייה², וכן בשירים שונים.

שני גיבורים אלה הן דמויות היסטוריות. אליעזר שמאלי, שהרבה לכתוב על גיבורים שונים, תיאר בסיפורו הנער אמניץ הלב³ מעשה גבורה של נער בן שתים-עשרה, מעשה שארע במושבה יסוד המעלה עוד בסוף המאה שעברה. המתקפים הפעם היו הבדווים, שהתנפלו על המושבה לשדוד אותה ולמחותה מעל פני האדמה.

בסיפור זה מתוארים קשייהם של המתיישבים הראשונים, מחלת הקדחת שהפילה חללים רבים וסכנת השכנים. הנער שמשון (שם סמלי!), היתום מאביו שמת בקדחת, מתנדב לרכוב ולהזעיק את עזרת המשטרה התורכית מפני התנפלות הבדווים. תיאור ליל הסער והגשם, השטפון בנחל וקפיצת הגבורה של הנער לתוכו, כשאחריו הרוכבים התורכים, הוא תיאור מרגש והירואי.

"אך סוסו של שמשון, שעוף מהליכה של כמה שעות בגשם, כשל כוחו, ולא יכול להתגבר על הזרם החזק... הסוס ורכבו התהפכו פתאום ונעלמו מתחת למים..."

זהו סיפור גבורה של יישוב שלם, אך במיוחד של הנער. אין בסיפור שום הטפת מוסר, רק סיפור עובדות ותיאור חי של הקרבה ומסירות נפש להצלת חיי המושבה.

לא אמנה את כל הנופלים בגבורה, שכן לדאבונו רבים הם מאד. בפרעות תרפ"ט בחברון, ובפרעות תרצ"ו עד תרצ"ט, נפלו רבים וטובים, אך לא תמיד הונצחו

הללו בספרים בכלל ובספרים לנוער בפרט.

המנדט הבריטי שהכזיב הביא להתנגשות כפולה, הן בארץ פנימה בין המחותרות ובין הבריטים, והן במלחמה על ההעפלה והעלייה לארץ מחוץ לגבולות בים וביבשה. ספרו של אוריאל אופק, **ליל הגשרים**⁴ מתאר את גבורתם של אנשי ה"הגנה", שהלקם נפלו תוך ביצוע המשימה שהוטלה עליהם. חיים הזז מתאר בספרו **בקולר אחד**⁵ את יומם האחרון של מאיר פיינשטיין ומשה בראזני, חברי האצ"ל והלח"י, שנידונו למוות על ידי הבריטים, אולם פוצצו עצמם ברימון כדי לא לתת לאויב לבצע את גזר הדין, ומתוך כוונה לפגוע גם בסוהרים.

על מלחמת המעפילים בבריטים נכתב הרבה. אציין שני ספרים. ספרה של גלילה רון-פדר **השומרת הניפה סמרטוט עברי**⁶, וספרה של אסתר שטרייט-וורצל, **שבעת המנעולים**⁷. אני מדגישה ששני הספרים נכתבו בשנות התשעים, ועל כך עוד ארחיב את הדיבור.

להלן קטעים ספורים מתוך הספר "שבעת המנעולים":

"בבוקר הופיעו לפתע ארבע משחתות. ענקיות, גאיוניות ומטילות אימה התקרבו במהירות לעבר האוניה "נצח ישראל" והקיפו אותה מכל צדדיה, לבל תנסה להימלט.

ואז הרעים הרמקול... "היכנעו!" "בלאו הכי אין לכם שום סיכוי!"

"לא יכנעו!" זעקו האנשים. "הבוז לך בריטניה הגדולה! נגד מי את יוצאת למלחמה? נגד פליטי שואה השבים למולדתם? נגד שרידי מחנות ריכוז?..."

הנשים החלו אך לרדת, כשפתאום ניתז על כולם סילון של חומר עכור ודביק וצורב - אולי גז מדמיע - שגרם לכוויה של ממש.

"ארורים אתם!" התנשא לפתע קול עז מעל לקולות הכבי והילל. היה זה שוב פסח הפרטיזן. הוא טיפס במהירות אל ראש התורן, ועתה ניצב שם ונופך לעומת הבריטים בשתי ידיו הריקות. "אתם אכזרים בדיוק כמו הגרמנים! חיות אדם אתם, אנגלו-נאצים שכמותכם! ארורים תהיו לעד!"

בו ברגע קרע את האוויר קול מטח ירי, והאיש על התורן, פסח, נפל על הסיפון בקול חבטה, ודמו ניתז לכל עבר.

"הוא מת! הוא מת!" נשמעו זעקות. "הם רצחו אותו בדם קרו! סתם כך בגלל כמה דיכורים!"

הגבורה המיוצגת במותו של פסח הפליט היא גבורה של יהודי גא, שאיננו חת מפני הממלכה הבריטית האדירה. בדבריו לפני מותו מודגש העוול הנורא שנגרם לעם היהודי הנרדף. מותו הבלתי מוצדק, כשהוא עומד בידים ריקות, הוא מוות המקומם פי כמה. אין הוא דמות היסטורית, אך דמותו מייצגת את המעפילים שנספו בדרכם למולדת.

עם קום המדינה חברו מעשי הגבורה של הנופלים למלחמות ישראל החל ממלחמת השחרור. ספרים רבים תיארו את גבורת הלוחמים והנופלים. מנחם תלמי, בשני ספריו - **ישובים באש**⁸ ו**שיירות באש**⁹, מתאר מעשי גבורה הירואיים, אם בשיירות שפרצו את הדרך להביא אספקה לירושלים הנצורה, או שיירת "נבי דניאל" לגוש עציון, ואם בתיאור מרתק של היישובים שעמדו על נפשם נגד צבאות ערב. שמואל בזק תיאר את נפילת גוש עציון בספר **בעיר דוד ובשבטי הלגיון**¹⁰, וכן עשה דוד בן דוד, מניצולי כפר עציון, בספרו **גשר על תהומות**¹¹, ובו גם סיפורים של הל"ה שיצאו לעזרת הגוש הנצור ומתו מות גיבורים.

"מבצע קדש" תואר בספרו של שבתי טבת, **חשופים בצריח**¹², ובספרו של רפאל איתן (רפול), **סיפור של חייל**¹³, מתוארות גם מלחמות אחרות וסיפורי גבורה מדהימים. ספרים אלה שיועדו למבוגרים נקראים בעניין רב גם על ידי בני נוער.

מלחמת ששת הימים מסופרת הן בספרו של מוטה גור, **הד הבית בידינו**¹⁴, והן בנוסח לילדים בספרו של אוריאל אופק, **הצנחנים באים**¹⁵, ובו פרוט הקרב על גבעת התחמושת. אין צריך לומר, שכל הספרים הללו, ורבים אחרים, מכילים מעשי גבורה של רבים מן הנופלים בקרבות.

כמה הערות לשינויים ביחס לנושא הנדון. במחקרי ספרות הילדים הודגשו התמורות שחלו בספרות זו בין מה שנכתב בתקופת היישוב עד שנות החמישים, ובין מה שנכתב החל משנות השבעים והשמונים¹⁶. היחס למוות בתחילה הובע כיעוד ושליחות שנבעו מאידיאולוגיה לאומית. מות גבורה הוא מטרה נשגבה. האב הנופל בקרב או האח הגדול היוצא למלחמה הם דמויות הירואיות. ואילו בשנות השבעים והשמונים חלה תמורה, הספרות הפכה להיות פסיכולוגיסטית, קיימת היתקנות מן היסודות והמניעים הלאומיים, ומודגשים היסודות האוניברסאליים הקיומיים.

לדעתי, מלחמת יום הכיפורים היתה נקודת מפנה בחברה הישראלית, וכתוצאה מכך גם בספרות הילדים. כי ספרות ילדים העוסקת בערכים לאומיים משקפת את מה שהחברה המבוגרת רוצה להעניק לילדים. ואם יש שבר באידיאולוגיה, בא הדבר לידי ביטוי גם בספרות שיוצרים המבוגרים למען הילדים. ביטוי לכך רואים אנו, למשל, בספרה של תרצה אתר, **מלחמה זה דבר בוכה**¹⁷. חל שינוי במשמעות המושג "גיבור". לא האב היוצא לקרב הוא גיבור. אלא כפי שכתוב בשיד "אבא שלי יבוא בשבת".

אל תתכיש לספר שאתה רוצה
להשאר אתנו, אבא, תהיה גבור!
אל תתכישו!

מה גדול המרחק בין שיר זה, שנכתב שנתיים אחרי מלחמת יום הכיפורים, ובין שירו של זאב, "אבא שלי"¹⁸, שבו מבכה הבן את אביו שמת למען המולדת.

הערכים החינוכיים לאהבת המולדת ולהקרבה שרווחו בתקופת היישוב ובראשית קום המדינה, ובהם הדגשת המוות בגבורה על אידאלים לאומיים, הפכו להתנכרות. גם סיבות המוות המתוארות בספרים רבים אינן הידואיות אלא טבעיות, מתוך מחלות, תאונות או זקנה.

אולם, ברצוני לחלוק על הקביעה החד-משמעית האומרת שגבורה לאומית היא נחלת העבר בלבד. אנו עדים לתופעה, שגם בשנות השמונים והתשעים כותבים ספרים לנוער על דמויות של גיבורים שנפלו על מזבח הלאום, דמויות שראוי לנוער להכיר את פועלן. דבורה עומר כתבה על זוריק לב בספר **פתאום באמצע החיים**, בשנת 1984.¹⁹ סדרת "ראשונים בארץ" בהוצאת יד בן-צבי ועם עובד מפרסמת בשנים האחרונות דמויות גיבורים כאנצו סירני (**שליחות של אהבה** מאת פועה הרשלג), כתריאל יפה (**רב חובל שב אליך** מאת תמר ברגמן) ועוד. רעיה בלסמן כתבה את הספר **אלישע** בשנת 1989, על נער שנפל במלחמת השחרור. הספרים על ההעפלה שהזכרתי בראשית דברי אף הם מאוחרים: **שבעת המנעולים** של אסתר שטרייט-זורצל ראה אור ב-1995, וספרה של גלילה רון-פדר, **השומרת הניפה סמרטוט עברי**, נדפס ב-1989. הוא הדין בספרים רבים שקצרה היריעה מלמנות. כל אלה מעידים שקיימת גם כיום מגמה בספרות הילדים העברית לא להרוס מיתוסים, להזכיר את הנופלים בגבורה, ולהציב להם יד ושם בספרותנו. אני מברכת על מגמה זו. עם זאת, בו-זמנית, אין להתעלם מן העובדה, שאפילו אצל אותו מחבר עצמו, נוכל למצוא כיוונים שונים המצביעים על התמורה שחלה בכותב עצמו, או תמורה המשקפת את המתרחש בחברה.

אדגים את דברי על פי שניים מספריה של אסתר שטרייט-זורצל. בשעה שהיא כותבת על תקופה מוקדמת, על העפלה או על המחתרות (**נערי המחותרת**,²⁰ 1991), הגישה היא הירוואית ותיאורי ההקרבה לאידאלים לאומיים הם רבים. בכך היא נאמנה לתקופה הנדונה. אולם בספרה **שחר**²¹, אף הוא משנות ה-90 (1992), המתאר את חייו ונפילתו של שחר במלחמת "שלום הגליל", אין אנו רואים חיילים הששים לצאת למלחמה. להיפך.

"אבל למה? למה מוכרחים תמיד לצאת להילחם? האם אי אפשר לפתור את הבעיות בדרכי שלום?" שואלת אמה של ורד, חברתו של שחר, והיא ממשיכה: "החשבת אי-פעם על המשמעות האמיתית של המלחמה? כל כך הרבה אנשים צעירים נהרגים. כל כך הרבה חלומות, תקוות, כל כך הרבה חיים נגדעים באיבם." "אבל אין בררה", משיב שחר. "איננו יכולים להרשות לעצמנו, שיקרה עוד פעם

מה שקרה במלחמת יום הכיפורים..."

כך מעמידה המחברת את הדברים, וכך נופל שחר בלבנון, לא בגבורה אלא מאין בררה!

לצערנו, נופלים גם כיום לוחמים בלבנון. אולם ללא ספק, גם כיום אנו קוראים ושומעים על מעשי גבורה והקרבה. על חייל התופס את מקום מפקדו שנפל או נפצע, או על חובש הרץ להציל את הפצוע תחת אש. גם לאלה יש להציב ציון ולספר על גבורתם לנוער. מי יתן ולא נצטרך עוד לכתוב על נושא זה שבו עסקנו, גבורה, מוות ומלחמות.

הערות

1. דבורה עומר, *שדה גיבורת נילי*, עם עובד, 1967.
2. אוריאל אופק, *גיבור חידה*, שרברק, 1970.
3. אלעזר שמאלי, *הנער אמנון הלב*, בתוך: כשהיינו ילדים, בחרה לאה חובב, עם עובד, 1987, עמ' 27-34.
4. אוריאל אופק, *ליל הגשרים*, הקיבוץ המאוחד, תשמ"א.
5. חיים הזז, *בקולר אחד*, עם עובד, תשכ"ח, עמ' 204-212.
6. גלילה רוזן-פדר, *השמורת הניפה סמויטוט עברי*, אדם מוציאים לאור, 1989.
7. אסתר שטרייט-וורצל, *שבעת המנעולים*, כתר, 1995.
8. מנחם תלמי, *ישובים באש*, עמיחי, 1975.
9. מנחם תלמי, *שיירות באש*, עמיחי 1957.
10. שמואל בזק, *בעיר דוד ובשבי הלגיון*, ראובן מס, תשי"ד.
11. דוד בן-דוד, *גשר על תהומות*. ניר עציון, 1996.
12. שבתי טבת, *חשופים בצריח*, שוקן, 1968.
13. רפאל איתן (רפול), *סיפור של חייל*, ספריית מעריב, 1991.
14. מוטה גור, *הי הבית בידינו*, מערכות, משרד הביטחון, מהדורת עם עובד, 1973.
15. אוריאל אופק, *הצנחנים באים*, עופר, תשכ"ט.
16. אזכיר כמה מחקרים שבתם נדון נושא המוות בספרות הילדים: מירי ברוך, "האם מותר לבכות?" בתוך: *ילד אז ילד עכשו*, ספרית פועלים, 1991, עמ' 64-94; שלמה הראל, "לקרוא לילד בשמו? הארות סמיוולוגיות על מוות וייטורים בספרות הילדים", בתוך: *הילד והחיים*, עופר, תשנ"ב, עמ' 101-163; מנחם רגב, "מלחמות וגבורה", בתוך *ספרות ילדים השתקפויות*, אופיר הוצאה לאור, תשנ"ב, עמ' 103-130.
17. תרצה אתר, *מלחמה זה דבר בוכה*, הקיבוץ המאוחד, תשל"ה.
18. זאב אהרן. *אבא שלי*, בתוך: פרחי בר, הקיבוץ המאוחד, 1951, עמ' 118.
19. דבורה עומר, *פתאום באמצע החיים*, שרברק, 1984.
20. אסתר שטרייט-וורצל, *נערי המחותרת*, עמיחי, 1991.
21. אסתר שטרייט וורצל, *שחר*, עמיחי, 1992.

איוריו של א. ה. שפרד לכתביו של מילן.

מאת: סבינה שבייד

כאשר א. ה. שפרד, מאיירם של כל ספרי א. א. מילן, רצה לפרסם ספר על עבודתו כמאייר, הוא פנה למילן וביקש ממנו שיכתוב הקדמה קצרה לספרו (1). מילן הסכים, אך כתב הקדמה מתנשאת וארוגנטית בזו הלשון:

"כאשר מחבר מפיק ספר בכוחותיו בלבד, שום צייר אינו מתבקש לכתוב לו הקדמה. לעומת זאת ספרו של שפרד אינו יכול לקוד את קידתו החיננית לפני הקהל, אלא אם כן מילן, או מישהו מכובד אחר, יסכים לשמש לו שושבין. מר שפרד באמת אינו זקוק לכך שאציג אותו. סוף סוף כל מי ששמע עלי שמע גם על שפרד." (2)

היום כאשר ציוריו של שפרד, ללא הטקסט של מילן, הפכו לרבי מכר, ועל כך עוד נרחיב את הדיבור, קשה להתייחס ברצינות לדבריו הציניקניים של מילן, שלא היו נכונים גם בזמנו.

שפרד ומילן הכירו במערכת כתב העת הסטירי פנץ'.

מילן התחיל לפרסם שם ב-1906, שפרד התקבל לעבודה ב-1907. כלומר - כמעט באותו הזמן (3).

כאן כדאי להזכיר לקורא את אופיו של כתב העת הסטירי פנץ', ביחוד בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, שבה התחילה עבודתם של שפרד ומילן בכתב עת זה (4). ובכן, הפנץ' התחיל להופיע בלונדון כעיתון סטירי ב-1841. הדגם הספרותי היה השריוורי הצרפתי שקדם לו.

לקהל הקוראים האנגלי היה כמובן חוש הומור שונה מזה של הקהל הצרפתי, והמציאות הסוציו-פוליטית היתה שונה, אך הכוונות הסטיריות היו דומות.

כשנה אחרי פתיחת העיתון הוא קיבל שער מעוצב על ידי המאייר ר. דוּל. השער היה אמור להעיד על אופיו של כתב העת. שני אלמנטים קבועים הרכיבו אותו: הבובה פנץ' והכלב טובי. פנץ' הופיע כסופר בעל קולמוס, וטובי נראה כצייר בעל מכחול, חרס ופלטה.

שתי הדמויות הופיעו מאז בקונפיגורציות קומיות שונות.

מהו פנץ'? מה פירוש המלה?

יש לה באנגלית כמה פירושים. פירוש ראשון: מכת אגרוף, או אולי רק סנוקרת. פירוש אחר: שמו של משקה משכר שטעמו מתקתק, ולבסוף - כינוי מושאל לבדיחה או לתעלול מכאיב וצורב.

אך "פנג'" היה גם שמה של מרינוטה. הוא מופיע יחד עם "ג'ודי" בתיאטרון הסטירי - הבורלסקי: פנג' אנד ג'ודי.

שתי הדמויות הללו מעורבות בקטטה מתמשכת. הן מעליבות זו את זו, מכות האחת את השנייה, מתפייסות, משוחחות על כל נושא שחלה עליו "זכות הציבור לדעת", החל מעניינים שבינו לבינה ועד לענייני הממלכה הבווערים.

פנג' - שהופיע בשערו של כתב העת, עורך את כל האסוציאציות שמנינו.

איור 1

הכלב טובי, גם הוא הוצא מתוך קונטקסט משמעותי.

הוא נלקח מתמונתו המפורסמת של הוגרת: "פורטרט עצמי עם הכלב פג" (איור 1).

הוגרת, מציירה החשובים ביותר של אנגליה, היה גם ממבקריה החריפים ביותר.

בתמונותיו תיאר את שחיתות המידות של המעמדות הגבוהים, את הוולגריות והבורות של המעמדות הנמוכים, את האכזריות של מערכת המשפט ואת אטימות השליטים.

בפורטרט העצמי שהזכרנו קודם, רואים פורטרט ממוסגר של האמן. לצידו מונחת הפלטה שלו,

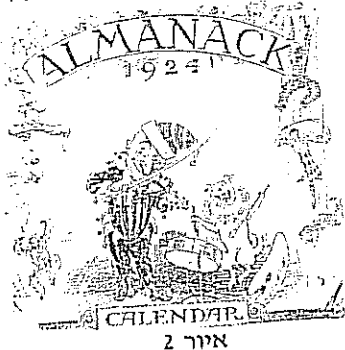
"דומם" המוצב יחד עם ערימת ספרים ממיטב הקלסיקה האנגלית, משקספיר ועד סוויפט.

לצד "הדומם", עומד הכלב כאישיות עיקרית בתמונה, כמושאו האמיתי של הפורטרט.

ה"דומם", משמש רקע לדמות ומסביר את אופיה ואת הפילוסופיה המדריכה אותה בחייה.

זהו כמובן פורטרט "טעון" - קריקטורי. הכלב (המייצג לפעמים גם את אנגליה), מופיע בו כשומר נאמן. הוא אמנם שומר על אוצרות התרבות האנגלית, אך ודאי שאיננו אחד מצרכניה. הזיווג, בין בובת התיאטרון הסטירי לבין הכלב מן התמונה של הוגרת, נועד לייצג את שיתוף הפעולה בין הכתיבה הסטירית לבין

הציור הקריקטורי לשם תיאור פניה הנלעגים של אנגליה. ואמנם זה אופיו של כתב העת פנץ' מאז ועד היום.

איור 2

ניקה לדוגמה את עמוד השער לכרך החוברות (Almanak) משנת 1924. השנה שבה התחיל שיתוף הפעולה בין מילן לשפרד (איור 2).

בתמונה רואים להקת מנגנים המורכבת מן הבובה פנץ' והכלב טובי. פנץ' בבגדי ליצן מנגן על כינור בקולמוס המשמש כקשת, והכלב מתופף במכחול ובחרט, כשהפלטה של הוגרת מונחת למרגלותיו. יחד הם מרקידים קירקס שלם של דמויות הלקוחות מה"קומדיה דל ארטה".

בזמן ששפרד ומילן התחילו את עבודתם בפנץ', היה פרנק ריינולדס בעל השפעה רבה בהנהלת העיתון, ביחוד בכל מה שנגע לתחום האיור והקריקטורה (4).

ריינולדס ידע להגיב להתרחשויות בחברה האנגלית. הוא הבין ואפילו הזדהה עם החברה הסולידית, הבטוחה ב"ערכיה הנצחיים", אך הבין גם את הדור הצעיר, שיצא למלחמת עולם הראשונה וחזר מאוכזב וספקני ביחס לכל אותם ה"ערכים".

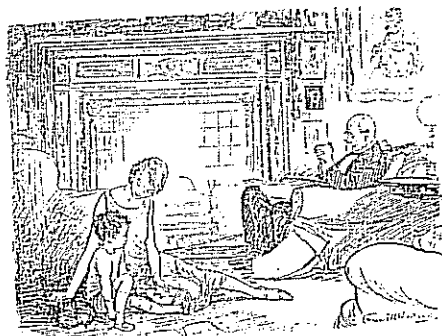
איור 3

הוא הבין את השאיפה לביטחון כלכלי ולהשפעה, כדרך לשיפור המבנה החברתי של אנגליה, אך ידע לבקר את שביעות הרצון העצמית, הצביעות, הבטלנות ושאר פגעי החברה המבוססת.

הוא רצה שפנץ' יבטא את תהיות הדור הצעיר, את ספקנותו את דאגותיו, את האכזבה והיאוש, אך ללא ארס וללא "שחיטת פרות קדושות".

ריינולדס הצליח בהשפעתו על המערכת, ולמרות שבתחום הקריקטורה הפוליטית נשמר עדיין הסגנון הישן, הכבד מבחינה גרפית (איור 3), הרי בתחום הקריקטורה החברתית התקבל סגנון מודרני, חסכוני, לפעמים אפילו קצת "פרוע".

א. ה. שפרד הוכיח שהוא קריקטוריסט מסוג זה, ובהמלצתו של ריינולדס קיבל גם את איור שיריו של מילן, שהתחילו להתפרסם בפנץ' תחת הכותרת "כשהיינו קטנטנים".

איורים 4 - 5

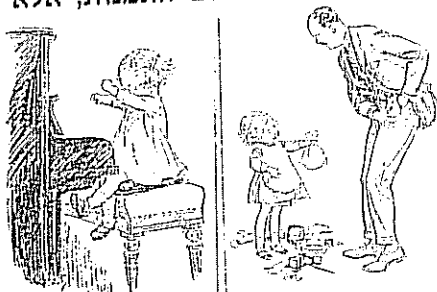
באותה עת עסק שפרד בקריקטורה חברתית. הוא הרבה לתאר מצבים, שבהם מציב הילד התמים סימני שאלה בקשר להתנהגות המבוגרים (איורים 4-5) הציורים של שפרד הצטיינו בקו קליל ומרומז ובתפיסה מימטית של תנועות הדמויות.

ציוריו הטובים ביותר היו אלה שהשתלבו בטכסט ותארו ילדים ומבוגרים כשותפים לאותו משחק חברתי.

הילדים שבאיורים אלה הופיעו כראי עקום של עולם המבוגרים.

הם החשים תמיד באופן אינטואיטיבי מה עומד מאחורי משחקי ה"כאילו" והעמדות הפנים הרציניות של המבוגרים ובמה הם מעוניינים באמת, והם החושפים בתום ילדותי את כל חולשות המבוגרים.

אנחנו אוהבים להעמיד פנים, עושים "פוזה" פתיטית של אקסטזה כאשר אנחנו מנגנים או מקשיבים למוזיקה. הילדה העושה את עצמה מנגנת כמונו, נראית גם היא מצחיקה ומעמידה פנים, אך היא מחקה בתום לב את המבוגרים וחושפת את הנלעג שבהם. המשחק שכולנו מכורים לו באמת איננו בתחום האמנות, אלא בתחום הקניות.

איור 6

גם הילדה רוצה לשחק במשחק זה כמונו, אך קשה לנו להשלים עם דימוי של ה"קונים, קונים בלבד!" (איור 6) הפנץ' מלגלג גם על תאוותנו ל"צעצועים המכניים". אנו שבויים בקסמיהם ממש כמו ילדינו. (איור 7)

שפרד מאייר למעננו את שטח ההפקד

המשתרע בינינו לבין ילדינו, בין משחקהם לבין משחקינו. הוא מבליט את הצד התמים והאינפנטילי שבמבוגר, ואת פוטנציאל השחיתות הטמון כבר בילד.

נתבונן למשל באיורים שעשה שפרד לחרוזי המשעשעים של איוו (Evoe) קיצור שמו של העורך, הסופר א. ו. נוקס (Knox) (איור 8). בתמונה רואים פיקניק תמים של משפחה בורגנית מיושבת בדעתה, שלתוכו מתפרצים סילנוס אל היין השיכור, פאן החרמן וכל חבר המנדות הפרועות לשמצה.

השיר מתאר כביכול אירוע על טבעי, אך איוריו של שפרד מגלים בצורה ברורה ונראית לעין, שמשפחת קוסטלי - ג'ונס המכובדת

מסוגלת להתפרע במציאות, לא פחות מן הפאן הדמיוני. למעשה ילדי הג'ונסים מצטרפים מיד להילולה, המנדה המדלגת נראית גם היא כבת המשפחה, גם הגברת והנהג השמן משתוללים לא פחות. בעצם, לפי התמונה, מר קוסטלי-ג'ונס, אבי המשפחה, אוהב להשתכר לא פחות מסילנוס, ואם רק יוחלף כובעו של האדון בזר קיסוס של האל, אי אפשר יהיה להבחין ביניהם.

איור 8

יש חילוקי דעות בדבר אופן התקשרותם של מילן ושפרד. מילן הברזן לא הסכים מיד. בסופו של דבר הגיש שפרד טוב המזג צרור איורים ומילן נעתר ל"שידוך". הציורים של שפרד היו קטנים, עדינים וחביבים. הם לא השתלטו על הדף, אלא השתלבו מבחינה חזותית עם הטקסט.

כבר באיורים שראינו עד כה נמנע שפרד מלשים חיץ או מסגרת לתמונותיו. ציוריו הקטנים הקיפו את הטקסט, לפעמים פלשו לתוכו, ולפעמים חרגו ממנו בחינניות.

לצערנו לא נשמרה צורת העריכה של פנץ' בספרי מילן, בהם נדפסו אותם השירים, אך הקשר החופשי והקל בין הכתוב למצויר לא נפגם.

האיורים כמו השלימו את הטקסט והוסיפו לו פירוש. נתבונן למשל באיור 9, בעמוד ששבו מודפס השיר "אשר", בכתב העת פנק':

ג'ון קיבל/ מגפים/ לא חודרים/ שומים./ ג'ון קיבל/ כובע/ שמשאיר את העורף/ יבש./ ג'ון קיבל/ מעיל גשם/ נגד רוח/ וזה (אמר ג'ון),/ זה/ מה שיש (תירגום: א. מורג), או באנגלית:

And that \Said John\ Is \ That.

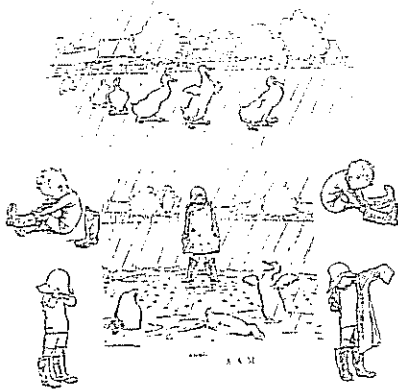
בציוריו של מילן, המקיפים את הטקסט, אנו רואים את ג'ון הקטן נועל קודם מגף אחד, אח"כ - מגף שני. אח"כ הוא חובש כובע גדול ולובש מעיל... כל אלה "כתובים" בשיר, אך במקום הקריאה הקצרה המביעה אושר, And that is That! מוסיף שפרד דימוי חזותי מקורי.

בחלקו העליון של הדף אנו רואים שורה של ברווזים הצועדת בשמחה בגשם שוטף, ובחלקו התחתון של הדף אנו רואים את ג'ון מצטרף אל העופות השמחים. מה הם מנופפים בכנפיים, מה הם שוחים וצוללים במים, כך גם הוא במגפיו, כובעו ומעילו, עומד מרוצה בתוך השלולית ומחייך מאוזן לאוזן.

המפגש בין הילד לבעלי החיים, כמו המפגש בינו למבוגר, הוא מפגש בין דומים שהם שונים. בשירי מילן משמשים בעלי החיים ראי למאוייו, שמחותיו וחרדותיו של הילד. הם משקפים גם את דמיונותיו ומלויים אותו בכל דרכיו.

הסוס, הארנבת, הכלב, הפיל, האריה והשועל וכל החיות האחרות, הם למעשה חברי הטובים. לא כל החיות הן חיות ממש, חלקן הן פרי דמיונו וחלקן הן פשוט צעצועיו.

למשל הדובים שבשיר "הדובים מקינג ג'ורג', הם פרי דמיונו של הילד ההולך ברחוב וממציא לעצמו חברים למשחק (איור 10).

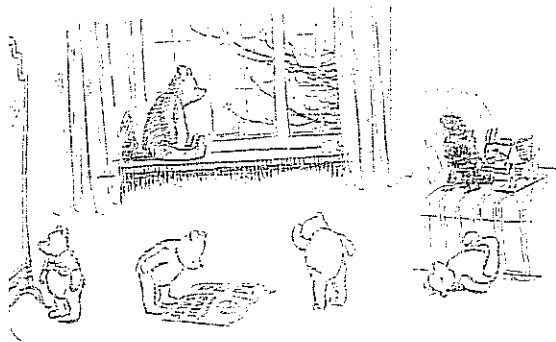

איור 9

איור 10

איור 11

אצל שפרד נראים הדובים כמו
ילדים מגודלים שהתחפשו
לדובים, וקצת - וזה החידוש -
כמו דובוני צעצוע.

הם אינם חיות "מאונשות",
אלא צעצועים שהונפשו כדי
לשחק עם הילד.

באיורים ל"פו הדב" ו"הבית בקרן
פו", מתרחשת המטמורפוזה
האמיתית והשלמה של
הצעצועים, ההופכים לחברים

חיים טיפוסים בעלי מראה, תנועות, תנוחות גוף אפייניות והתנהגות המעידה על
כך שהם חשים, חושבים, מרגישים ומדברים (איור 11).

למעשה מופיע אב הטיפוס לפו הדוב באיור לשיר "דוב צעצוע" שהתפרסם בפנץ'
עוד ב- 1924. בשיר מסופר על דוב צעצוע שהרגיש שהוא השמין ועובדה זו
ציערה אותו מאד. עלילות הדובי משעשעות מאד, אך החשוב מבחינת איוריו של
שפרד הוא, שכאן קיבל בפעם הראשונה דובון צעצוע צורה של "בן אדם" ממש,
או אולי יותר נכון לומר - של ילד ממש.

כי טדי הדובון נראה כמו ילד קצת מסורבל. כמוהו הוא עומד מול המראה, יושב
על אדן החלון, מתגרד, מתכופף ונופל.

יש גמישות בתנועותיו המסורבלות בדיוק כמו בתנועות ילד קצת שמנמן,
והמפגש המתואר בינו לבין האיש השמן הוא מפגש בין מבוגר המסכים לשחק
את משחק ה"כאילו" של הילד במציאות.

כאלה הם ציוריו של שפרד לשני ספרי פו.

שיתוף הפעולה בין מילן לשפרד הוכח כפורה מאד. מילן, שלא יצר קשר אישי
קרוב עם המאייר שלו, הכיר בערוב ימיו בתרומתו להצלחה הרבה של ספריו.

הקוראים אהבו את השירים והסיפורים של מילן עם הציורים של שפרד.
השירים שנדפסו בפאנץ', הפכו עד מהרה לספרים שתורגמו לשפות רבות וגמכרו
היטב.

לדעתי גם שפרד יצא נשכר משיתוף הפעולה עם מילן. הוא השתחרר מן הצורך
להמציא דברי שנינה לקריקטורות ויכול היה להתמסר למלאכת האיור שהיתה
חביבה עליו ולנושאים שהיו תמיד קרובים ללבו.

איור 12

הוא קיבל את ההזדמנות לצייר אנשים באינטראקציה עם ילדים ואת אנגליה האהובה שלו.

נזדמן לו לצייר את ההוי העירוני של לונדון הבירה, את משמר המלכה ואת המטפלת אליס, את הטיפוסים העממיים שפוגשים בשווקים, את כרי הדשא שבכפר, את העצים ואת פרחי הנרקיס, את הגשם, השלג ואת שלוליות המים. אלה הדברים ששפרד הכיר, אהב וידע למסור ברגש ומתוך אמפטיה.

למעשה אפשר לומר שילדים הדומים לכריסטופר רובין, נולדו באיוריו של שפרד עוד לפני המפגש בינו לבין מילן.

כריסטופר הופיע כ"ילד מבית טוב", בפירסומת לבגדי

ילדים של יגר לפני שהיה לגיבורו של סיפור ילדים (איור 12). הוא הופיע בוריאציות שונות בשיירי "קטנטנים היינו" ורק אחר כך קיבל את השם כריסטופר רובין, בעליו של פו הדוב. אך בכל זאת היה גם ילד ממשי בשם זה. היה זה בנו של מילן ויש אומרים שכריסטופר שבתמונות דמה לו מאד...

לפעמים קשה להחליט "מי חלם את מי" - הילד האידאלי של שפרד חלם את הילד החי ששימש כדגם לציוריו, או ההיפך.

גם ציורי הצעצועים, צמחו אצל שפרד בהשראתו של מילן, אך אחרי זמן מה דבקו דימויי הנפלאים בחיות המתוארות בסיפור. הן הפכו לטיפוסים מגובשים מבחינה חזותית, עד שאפשר לזהותם לפי תנועות גפיהם ותנוחות גופם (איור 13)

ברבות הימים הן זכו "לעצמאות" ועל כך יעידו מחירי רישומי המקוריים, הדפסיהם והרפרודוקציות של איוריו, המשמשות כדגמים להדפסים על בגדים, מצעים ומה לא! הם מפרנסים תעשית קיטש נרחבת

ההולכת ומתרבה.

איור 13

בשלב מסוים גם מילן צר העין נאלץ להודות בתרומתו של שפרד לתהילתו. הוא עשה זאת בכעין צוואה שנאמר בה כך:

כאשר אמות/ ששפרד יקשט את מצבתי/ ויעשה (אם יש מקום)/ שני ציורים על קברי/ חזרזיר מעמוד 111/ ואת פו עם חזרזיר מעמוד 157/ ופטרוס, שיחשוב שהם שלי/ יכניסני לשמיים (איורים 14-15).

"When I am gone\ Let Sheperd decorate my tomb\ And put (if there is room)\ Two pictures on the stone\ Piglet, from page a hundred & eleven\ And Poo and Piglet walking 157\ And Peter, thinking that they are my own\ Will welcome me to heaven".

איורים 14 - 15

ביבליוגרפיה

1. E.H. Shepard - Fan & Fanny, Drawing from Punch Methuen 1927
2. הקדמה של מילן לספרו של שפרד, תרגום ס.ש. - ibid
3. לקסיקון של אופק לספרות ילדים כרך ב' ע' 647.
4. שם.
5. The Illustrators - The British Art of Illustration
קטלוגים היוצאים ע"י גלריה המציגה איור אנגלי
Chris Beetles Lim. 8 - 10 Ryder St. St. James's London
כרכים עמ' 10 - 21.
1991 עמ' 13 - 22.
1992 עמ' 124 - 127.
1996 עמ' 72 pic Lewis Baumer ibid 1990 The Illustrators
6. ibid 1996 pp 125
7. נושאי השירים - A.A. Milne - When we were very young
8. R. R. - Knox - The Work of E.H. Shepard Methuen 1979 pp 112.
9. R.G.G. Price - A History of Punch / Collins 1957
- 10.

לקראת יום השואה

"אהבות נעורים" לארטור וקסלר: בין סדן ההיסטוריה למזבח
הזיכרון - ספרות השואה לנוער.

מאת ד"ר סלינה משיח.
"אין אומה רשאית להרחיק מדעתה ותודעתה
אוקיינוס של דם ודמעות של בניה"
גדעון האוזנר

יש הרואים במשפט אייכמן את נקודת המפנה בזכרונה הקולקטיבי של החברה
הישראלית, שנופפה עד לאותה העת בנס פטריטיזם וגבורה, תוך שאסרה את
שד ה"גולָה" בְּתוֹ שְׁלִילתָהּ, והניסה אל פרברי תודעתה את מי שלא ידעו ניסים,
אך חוו שואה.

מעל הבימה, שהיתה כמסך להיסטוריה משוחזרת, שבחנה, הקרינה והביאה לידי
אחרית את דבר פרקיה האחרונים, הגיח הזיכרון, שהיה לקול פורע במיתרי גרונו של
הנרדפים, מי שחשו לראשונה את קשב האומה הנוגעת בחבלי לשונם, ואת אוזן
העולם הכרויה למוצא פיהם. בתוך כך, וכמו מבלי דעת, הותר קשר הבושה, שחתם
את שתיקת הניצולים, וסודם שנגלה היה להתגלות, שסופה משפט מוות לנאשם
ותשובה לחברה, שטיהרה את הקורבן מאשמה ואת עצמה מחותם בושה, קלון
ושתיקה. בהדרגה, היתה ההשכחה לעדות, ההתנכרות - להתפייסות, הפרק המודחק -
להתרפקות וההיסטוריה - לז'אנר ספרותי, ההולך ומתגבש בדמות ספרות השואה
לילדים ולנוער, המאגד את כל אלה גם יחד: עדות, התפייסות, התרפקות וזיכרון.

ספרות השואה שלאחר משפט אייכמן, שהיה כאמור למשפטה של החברה
הישראלית המתמודדת עם זכרון העבר, הפכה עם השנים לז'אנר אמנותי, המעלה
על הפרק את שאלת היחס שבין ספרות ומציאות, בדיון ועדות, היסטוריה
ואמנות. שכן, האם ניתן לבטא שואה באמצעות הדמיון מבלי שהאמת
ההיסטורית תהיה לתעתוע? ולחילופין: האם עשויה ההיסטוריה להפוך לסיפור
מבלי שתפסיק על ידי כך להיות תעודה אובייקטיבית, מסמך ועדות?

סוגייה זו מתחדדת בקונטקסט הספרות לילדים, המבקשת לצייר באורח מסורתי
את צידם הבהיר, מסביר הפנים של החיים ומכאן שהיא כופה על הכותב את
אילוץ הז'אנר, המחייב את הצגת הזוועה באופן שייתפש כמסתבר, חרף העובדה,
שהמציאות עצמה הייתה בלתי מסתברת לחלוטין. באורח דומה, ומתוך רצון
לסוכך על רגשות הקוראים הצעירים, היא קוצבת לאמת האותנטית וההיסטורית

"מינון" ו"מידה", העשויים לעמוד בסתירה לכוונותיו של הסופר, המבקש לטעת בקורא זכרון אמת ולא מירקם מיופה ובדוי.

אחת הדרכים לביטוי החורבן, שהיה למציאות שעלתה על כל דמיון, תוך שימור הזיכרון ההיסטורי בסיפור, שחומריו לשוניים ובדויים אך תוכו-מציאות, הוא לתאר את השואה מבעד לנקודת מבטו הנאיבית של ילד, אשר חווית השואה תוֹכָה בתודעתו באמצעות המשחק, הסיפור והדמיון. גישה זו איפשרה לילד הממשי להתגונן בפני מציאות, שהתגלתה בפניו כסיפור הרפתקאות דמיוני, ולחילופין - להשתמש בסיפור, בהזיה ובדמיון על מנת ל"תרגל" ולהתרגל לאימה בסיטואציה, שבה היה הוא כשולט ולא כנשלט. מציאות ספרותית והיסטורית זו, מוכרת לנו מתוך הסיפורים שרקעם שואה, שחיבר אורי אורלב, הרוקם את עלילותיו על הגבול הדק שבין מציאות ותודעה, השמדה ומשחק הזיה. והנה אף "אהבות נעורים" - ספרו של ארטור וקסלר לבני הנעורים, המתעד את השואה מתוך עמדת התצפית של נער מתבגר, ועל כן מעמיד את האהבה, המיניות, הבלבול וההרפתקאה, כאידאות הכופות את עצמן על הכליון והשירוש, ואשר בעדן מוצגים הסופיות והמוות כמבעד למסננת המרושתת בנימי התעוררות מינית, חברתית ותרבותית.

ב"אהבות נעורים" נוקט וקסלר עמדת מספר, המתערב לעיתים בריקמת סיפורו האוטוביוגרפי, אף-כי מתוך שמירה על ריחוק והתבוננות בשנים שחצו את חייו, מבלי שיחצצו אותם, ובנער אמיל, המשליך את עולמו הפנימי על המציאות. דהיינו רואה ב"שואה" כדרכו של מתבגר - "הרפתקאה", ובהתפוררות - את דטט החיים המבטיחים להיענות לו ולכיסופי האהבה. באופן זה הופך העד לגיבור, המטיל את עולמו הפנימי על התקופה, עד שיש ונדמה, שהשואה כמו מתגמדת לנוכח המציאות הנפשית המתעלמת ממנה. שכן את מקום היקום ההולך ונהרס תופסת הוויית הפנימית של הדמות, המקרינה על החורבן את חוית הערגה, הבלבול והתקווה. מהלך ספרותי מעין זה, מסתכן בהפרת החוזה הסמוי, שבין המחבר והז'אנר לו הוא מחוייב בתוקף היותו "סופר שואה", ואכן נראה לי, שספרו של ארטור וקסלר, יותר מסיפורי של אורלב, נרקם על השורה הדקה שבין נאמנות לתיעוד ההיסטוריה הקולקטיבית, לגלישה אל נבכי הסיפור האישי, עד שלעיתים נדמה, שהאיזון העדין שבין שואה ורומנטיקה, עדות אובייקטיבית ואידיאליזציה של גיל הנעורים, מציאות ונוסטלגיה - עומד להתפוגג. אלא, שוקסלר מצליח לנתב את עגלת הזיכרון המתעתעת בין חיות לאובדן, באופן החושף בפני הקורא לא רק פנים שונות ובלתי נודעות של השואה וניצוליה, אלא צדודית המנהלת דו-שיח טמיר עם החברה הישראלית, שתבעה מושגים קולקטיביים כגון: "צאן לטבח", יהודים "גלותיים" ו"מוגי לב", בפני מי שלא היה בעולמם, כביכול, דבר חוץ מתורה, ספסרות, בטלנות וקידוש השם. להפתעתנו,

נחשף בפנינו עולמם התרבותי והחברתי של יהודי לודג' וורשה, בראשית המאה ועד מחציתה, על בני הנוער שלה, שהיו שקועים כילדי העולם בסבך יחסי בנים-בנות, התקוטטויות, ספורט, משחקי מחניים, לימודים, רכיבה על סוסים ואופניים, מסיבות וריקודים, חרף העובדה שענן האנטישמיות ומטוטלת השמד ריחפו כל העת מעל לראשם. לא רק שאין לפנינו קהילה אנימית, מתרפסת ומפוחדת אלא להיפך: מבט עיניהם של המתבגר והסופר הדובר בשמו מערטלים את חברת המבוגרים - סבים וסבתות, הורים ודודות - באופן החושף את עולמם ללא כחל וסרק, ומציגם כבני אנוש נואפים, בדומה לפולנים, לאיכרות ולגויים, מסתכסכים, בוגדים ואוהבים, כאותה צעירה יהודיה מבית חרדי, שנאסר עליה לפגוש בחורים, וכשאלה הזדמנו לה באקראי, עם פרוץ המלחמה, לא בחלה בתשוקותיהם, אף שידעה שלפניה חיילים באוואריים וחרף הסכנה שתתגלה כיהודיה. כך "ניצבה ליד הבית בעמידה ראוותנית, כדי למשוך את תשומת לבם של העוברים ושבים בכביש... 'הם כל כך נחמדים'" התמוגגה מי שלראשונה בחייה, ועל סף הכליון, גילתה, מבעד לעיניו של הנער המתבונן בה, את סוד נשיותה.

האהבה, גיבורת סיפורו של וקסלר, הקדימה את החורבן, ועולמה כבש את חדרי ליבם של המתבגרים הגדלים בצל המלחמה, שהלכה והשחירה, עד שלעיתים אין לדעת, מה גובר על פני מה, מתיקות האשליה המתובלת בכאב הצמיחה, או מרידות ההווה המאימת על סופיותה.

"אני רוצה סוף סוף להיות איתה לבדי", מתוודה אמיל הגדל בצל האנטישמיות. "אולי אפילו אצליח לתת לה נשיקה, כבר פעם ופעמיים, הקפתי את כתפיה בזרועותי ובכלל היא לא ניסתה להסתלק ממני. נכון שזה סימן?..."

מבעד לשיבושי הלשון ולמהמורות הסגנון, המותיר צלקות בספר כולו, נרקמת שיחת טלפון טיפוסית בין שני נערים יהודיים, המתכוננים לטיול זוגות ואופניים בפארק שבפאתי לודג', העיר שעשויה היתה להיות דמת-גן, באר-שבע או כל מקום אחר, אלמלא ההערה האגדית שסיפרה, שבפארק זה, שבתוכו מתקני ספורט ובריכות שחיה "לא הייתה שום סכנה לספוג מכות מנערים פרחים או מנוער פולני אנטישמי. כל גוי ידע שאם יתנכל ליהודי מיד תופיע חבורה ותפליא בו את מכותיה. ואם לא מיד, הרי למחרת כבר יחפשו אותו כדי ללמדו לקח, ובמוקדם או במאוחר ימררו את חייו, עד שלא יוכל לשחק בפארק, וחבל..."

ממש כך - תמונות הווי יהודי, נטול כל צביון גלותי, "דרכוכי" ומפוחד, אף שתיתאר את ימיה האחרונים של הקהילה היהודית, טרם שואה.

ימי המלחמה, שהתפתחה לשואה - מונח שאינו מוזכר בידי הסופר הניצול, המתבונן בעברו בעיני הנער שהיה - שזורים בפרקי התבגרותו הפיזית והנפשית של אמיל,

שעה ששני התהליכים, שואה והתבגרות תווכו באמצעות הספרות והקולנוע, דהיינו דרך נימי התודעה והנפש, שצבעו את השנים 1938-1942 בגוון לא מוכר, המושפע מהיטלי עולמו הפנימי של הנער הרומנטי על המציאות. החיים בתקופה אליה הורגלנו להתייחס במושגים של מוות, זוועה, אימה וכפיה - נחשפים מבעד לאישיותו אוהבת החיים, דקת ההבחנה, הפטריטית והאירונית של הנער הצעיר, כהרפתקה מסקרנת וסוחפת, ובכך היא מזמינה את הקוראים להבנה מורכבת יותר של חייהם של מי שחוו את אימי השואה ושרדו. כך, לדוגמא, נראית לאמיל כיתת ג'נדרמרים גרמניים - הצועדת "בשלושה גושים ירוקים עבותים של כובעי פלדה, מעילי חורף ארוכים... וכידונים שהזדקרו מעל הרובים התלויים על כתף - כקבוצת "אבירים מימי הביניים", שעה שאת החרדה מפני תוצאות המפגש האסור, תופשת התחושה: "מה יש לפחד? רות אינה אוהבת אותו..." כמו היתה בגידתה של רות בגדר "שואה" ואילו צידי האדם הממשיים - אפיזודה חולפת.

באורח דומה, מתערבלים נופי המציאות החיצונית, בנופי התודעה הפנימית, וצבא הכיבוש הרכוב על אופנועים מתגלה לעיני הנער כחזיון אפולקיפטי בתמונת שיירת זחלים ירוקים, המגיחים ספק מתוך היער, ספק מתוך עלה ירוק, עליו הבחין רגע לפני כן בזחל אמיתי, והוא מביט בהם "כמוקסם... לאמיל לא היה ספק, שאלה אנשי מאדים שנחתו על כדור הארץ לעשות בו סדר..." ירי מטוסים והפגזה אווירית, שתהפוך את היהודים לפליטים הנסוגים אל מסתור הכפרים, מזכירים לו "סרט פולני ידוע, 'המרגל במסכת גז', שבו שיחקה השחקנית המפורסמת אורדונקה", ואילו חיילי ה.ס.ס. על מדיהם השחורים, סמלי גולגולת המוות וצלבי הקרס, נמזגים בתודעתו בפירווי זיכרון, מציאות וקולנוע, הפולשים אל נבכי הכרתו ומסכסכים בין הזמנים: "זו היתה פגישתו הראשונה של אמיל בחיילי ה.ס.ס. - הפגישה היחידה הזכורה לו שבה הם לבשו מדים שחורים ועל השרוול שלהם סרט צלב הקרס. במלחמה הם לבשו מדי חאקי. מתי ראה שוב מדים אלה? אחרי המלחמה בסרטי קולנוע". התהייה על ההבדל, שבין תמונת המציאות להבזקי הצולליד ורפידת סיפורי ההרפתקאות, שהיו לו בילדותו למזור, מוחקת באחת את רישומו של היהודי כקורבן "מוג לב", נטול אישיות תרבותית עצמאית, ומציגה תחתייה דיוקן אופטימי, ספורטיבי של נער בריא ואתלטי, שרירן, אוהב בנות, המתמודד עם החורבן באמצעות סקרנות, תקווה, אהבה ותמימות, שהיו לו למגן ולרפסודה, על גבה צלח את השואה והצליח לשרוד, ואשר באמצעותה הוא מזמין אף את הקוראים לקחת חלק בסיפור שואה בלתי שיגרתית, המגולל את צידם המוצלל והאחר של החיים בצל המוות ולאחריהם.

* המובאות מתוך ספרו של ארטור וקסלר, אהבות נעורים, תיא, דפים חידקל בעימ, 1997.

החיים בתקופת השואה - היבטים שונים

עאת: ענחם רגב

(א) על קריאה, ספרים וספריות בתקופת השואה

David Shavit, Hunger for the printed word-books and libraries in the Jewish Ghettos of Nazi-occupied Europe, Mcfarland, u. s. a. 1997.

ספרו של דוד שביט שיצא בארצות הברית, ושחשוב שיתורגם לעברית, עוסק בנושא מרכזי שקרוב לליבם ולעיסוקם של קוראי ומשתתפי "ספרות ילדים ונוער". זהו מחקר על קריאה וספרים בתנאים בלתי אפשריים: בגיטאות בתקופת השואה. תרגום שמו המלא של הספר הוא: "הרעב למילה המודפסת - ספרים וספריות בגיטאות היהודיים באירופה הכבושה על ידי הנאצים." כיום ידוע לנו הרבה על הפעילות התרבותית והחינוכית בגיטאות: בתי ספר, תנועות נוער, עיתונים, תערוכות, פעילויות מוסיקליות, הצגות ועוד. נסתפק בשתי דוגמאות: זמן קצר בטרם נשלחו יאנוש קורצ'אק, חניכיו ועובדי בית היתומים שניהל, לדרך האחרונה, העלה עם חניכיו את המחזה "הדואר" מאת טגור. מדוע דווקא מחזה זה? כשנשאל קורצ'אק על כך השיב "כי רצונו שילמדו ילדיו לקבל בשלווה את פני מלאך המוות. כך ביקש להנחיל לקרובים, לקטנים, לחסרי-המגן את שלווה הבאים בסוד המוות, את החכמה והשלווה ברגע הטראגי, אשר אינו הקץ לפי אמונתו" (מתוך "חיי יאנוש קורצ'אק" מאת מורטקוביטש, ע' 159). בהצגה נוכחו גם המשורר יצחק קצנלסון, צביה ויצחק צוקרמן.

דוגמה מזעזעת אחרת היא תיאור פעילות מוסיקאלית בצל המוות בגיטו טרזין. הפרשה הזאת מתוארת בספרו של יוסף בור, "רקוויאם לטראזיינשטדט" (יצא ב-1965 בהוצאת מורשת וספרית פועלים). בספר מתוארים בסידרה של פרקים, חזרות וביצוע של הרקוויאם של וורדי, כשכל אותו זמן מתמעט מספר הזמרים הנשלחים על ידי הגרמנים למוות. מדוע בחר המנצח דווקא ביצירה זו? "שכטר זוכר היטב את הרגע שבו החליט לבצע את הרקוויאם של וורדי. זה זמן רב טרדה אותו המחשבה, לא נתנה מנוח. להוכיח את כזב הרעיונות המעוותים על דם טהור וטמא, על גזע עליון ונחות, להוכיח זאת דווקא במחנה יהודי, דווקא בכוחה של האמנות, שבה ניכר היטב ערכו האמיתי של האדם. [...] מה נתכוונו הנאצים לעשות בגיטו טרזין לא ידע, ולתכלית מזימותיהם לא הבין, ושום בר-דעת לא יכול להבין, אך הם ריכזו במחנה אחד את גדולי האמנים היהודים מרחבי

אירופה." (מצ'כית: רות בונדי, ע' 7). במשך הזמן הבינו המוסיקאים היהודים שהם מנגנים את הרקוויאם לעצמם...

בהקדמה לספרו כותב שביט: "פעילויות תרבותיות היו חלק מאותן פעילויות שעודדו את תושבי הגטו, העניקו להם תקווה ורצון להיאבק כדי לשרוד. [...] ילדים ובני נוער במיוחד ניצלו את הספריות בגיטאות כאמצעי לבריחה אינטלקטואלית שנתן להם תקווה חדשה וכוח רצון. [...] ספרים היו מקור של הקלה ואמצעי שאפשר לקוראים לברוח אל עולם אחר-לפחות למשך זמן מה." בשמונת פרקי הספר סוקר המחבר את מצב הספריות בגיטאות לפני שחוסלו. בצד שני פרקים כלליים הוא סוקר במפורט את הגיטאות בוורשה, לודז', וילנה, קובנה וטרזין. במסגרת מצומצמת זו לא נוכל אלא להצביע על כמה עניינים: על סמך דיווחים שונים מסופר על מה שהילדים קראו בספריה בגיטו וילנה:

"הילדים הגיעו לספריה בשעות המוקדמות של אחר הצהריים, היישר מבית הספר. הם העדיפו ספרי הרפתקאות ביידיש. הספרים המבוקשים היו, "ילדי רב החובל גרנט", ו"מסביב לעולם בשמונים יום" מאת ז'יל וורן; "הרפתקאות תום סוויאר" ו"בן המלך והעני" מאת מרק טווין. [...] כל כך הרבו לקרוא בספרים עד שבקושי אפשר היה לקרוא את הטקסט המלוכלך מידיים רבות. הספרים חזרו ונכרכו פעמים רבות עד שלא נותרו שוליים, והתחלות הספרים נבלעו עמוק בתוך גב הספר. בימים רגילים היו מסלקים ספרים במצב כזה מן הספריה."

אחד הספרים הפופולאריים בקרב קוראים מבוגרים היה ספרו של פרנץ וורפל, "ארבעים הימים של מוסה דאג". הספר, כידוע, מספר על השמדת הארמנים על ידי הטורקים במלחמת העולם הראשונה. "הרעיון של השמדה טוטאלית של האוכלוסיה הארמנית, חוסר-האונים של הקורבנות וחוסר התועלת של ההתערבות הדיפלומאטית- כל זה נראה כאנלוגיה מדהימה למצב בגיטו, ולכן קראנו את הספר ברטט-כמי שקורא נבואה על מה שמזמן לנו הגורל." (דינה אברמוביץ, "ספרית גיטו וילנה.") אברהם כאהן מתאר יום בחייו, ומספר בין השאר: "יש אור בחדר ועדיין יש זמן עד שעת המשטרה. האב פותח את הספר ומתחיל לקרוא בקול רם [...] הילדה מן השכנים מוציאה ספר משלה, ושעה שהמבוגרים מאזינים לפרטי הטבח המזעזעים ב"ארבעים הימים של מוסה דאג", סותמת הילדה את אוזניה באצבעותיה ונמלטת אל העולם הרומנטי של ד'אמיצ'יס, "הלב". זהו סיפור על חייהם ומאבקהם של ילדים איטלקיים במאה התשע עשרה."

ב"יומן גיטו ורשה" מסביר עמנואל רינגלבלום את הפופולאריות של ספרי מלחמות בקרב הקוראים בגיטו: "במלה אחת, כיוון שאיננו יכולים לנקום באויב

למעשה, אנחנו מחפשים את הנקמה בדמיון, בספרות. עובדה זו מסבירה את הרצון לקרוא ספרים על מלחמות אחרות. אל הספרים האלה אנו פונים כדי לגלות בהם פתרונות לבעיות הטרגיות של המלחמה הנוכחית.

ילדה בגיטו קובנה כתבה ביומן שלה ב-15 בספטמבר, 1942: "משעמם. הרעב מורגש יותר ויותר [...] אני מאושרת שיש לי ספרים. בחוץ סוער הסתיו, ואני יושבת מכורבלת בחדרי וקוראת ב"אנציקלופדיה לילדים" - רכושי החשוב ביותר. כל שאני צריכה הוא לשקוע בספר וכך אני שוכחת את הסתיו, את הרעב, את הקור. אני שוכחת הכל."

הקטעים המעטים שהובאו לעיל נותנים את המשמעות האמיתית של "מותר האדם". אנו שנתמזל מזלנו ולא היינו שם, יכולים רק לקרוא את הדברים מתוך כאב והשתאות על בני אדם שלנוכח המוות עשו הכל כדי לשמור על צלם אנוש שלהם. אני רוצה לסיים בהבאת השורות האחרונות שבספר:

"אפילו בימים הראשונים של ה"אקציות", רוב הילדים, אם אך נתאפשר הדבר, לא נטשו את ספריהם. בתיה טמקין, ספרנית הילדים, זכרה ילדה קטנה ואמיצה שלא פחדה ללכת ברחוב כי אביה עבד בבית חרושת מוגן, והיא לא חששה שהנאצים יחטפו אותה. כדי להוכיח זאת הראתה את רשיון המעבר המיוחד שלה. אך הרשיונות האלה איבדו את תקפותם, והספרים שנשאלו באותו יום לא הוחזרו לספריה. כמה מהם הוכנסו ללא ספק לחבילות שהמגורשים הורשו לקחת איתם בדרך מזרחה. אין ספק שהספרים התפזרו יחד עם ספרי התפילה וספרי המבוגרים שהוכנסו לתרמילי הגב הגדולים בחצרות טרבלינקה. לבסוף, לא נותרו עוד קוראים."

מקורות

מנחם רגב, **לגעת באדם** - דמותו והגותו של קורצ'אק, כפי שהן משתקפות בכתביו ובכתבי אחרים, אקדמון. הפרק: הצגת "הדואר" בבית היתומים בגטו, ע' 187-194.

* * *

(ב) "היינו כחיות נרדפות" (עתוך: "להעז לחיות")

כן, ילדה, כן, ידיים דקות
כן, עכשו כבר מותר לבכות.

כן, מלאך קסוף ריסים ושער,
כן, עכשו כבר מותר, כבר מותר.
(נתן אלתרמן, "אמא, כבר מותר לבכות?")

"עם בוא הקץ הבלתי נמנע להידרדרות משפחתנו אל אובדנה מוטל עלי, בתור השריד האחרון, התפקיד העצוב של התייעוד." (צאלק פרחודניק, "התפקיד העצוב של התייעוד." ע' 245)

לשירו, שאת ארבע שורותיו הראשונות הבאתי למעלה, הקדים אלתרמן את הדברים הבאים: "אמא, מותר כבר לבכות? - שאלה הילדה אחרי צאתה מן המחבוא, עם השיחרור." (אבא קובנר). השאלה הפשוטה והתמימה הזאת היא אחד המרכיבים באותו משהו המפריד בין אלה שחיו באותו עולם מחריד ובינינו המתבוננים בניצולים המעטים מתוך אמפתיה והשתאות. אך כל הרצון הטוב שבעולם אינו יכול לקרב אותנו אלא במעט להבנת תנאי הקיום וההישרדות בתקופת השואה. האם אנחנו, הרחוקים כל כך מאותו עולם, יכולים להבין את מלוא המשמעות של האיסור לבכות במחבוא? האם כל הספרים והעדות מסוגלים להעביר אלינו עולם מעוות שבין הקודים שנהגו בו כדי להישאר בחיים, ובין אלה שלנו אין דבר? האם אפשר היה בתנאים האכזריים ההם לשמור על ערכי-אנוש? כיצד אפשר היה, כשהכול התמוטט מסביב, לחשוב על עתיד כלשהו ואפילו לטפח תקוות? כיצד להסביר את העובדה, שבצד הייאוש והמאבק האכזרי להישרדות היו גם גילויים רבים של ידידות, אהבה, עזרה לזולת והתחלקות בפת האחרונה? ומאין שאבו אלה שנאבקו כדי להישאר בחיים, את החוכמה והתושייה שסייעו להם להערים ולהתגבר על נוגשיהם ורודפיהם?

המשפט השני לקוח מיומנו של המהנדס **צאלק פרחודניק** שנכתב במחבוא בוורשה הכבושה. משפחתו נספתה, והוא עצמו נספה ב-1944. התחושה שלו היתה, כמו זו של היסטוריונים יהודים בוורשה, שמוטלת עליו החובה לתעד את מה שהוא רואה, וכן את רגשותיו ומחשבותיו. במקום אחר ביומנו הוא מסביר שהמסר שלו הוא "לנקום ולזכור".

הסופר **בנימין טנא** נולד וגדל בוורשה עד עלייתו ארצה. לאחר המלחמה הוא חוזר אל עירו ("אל עיר נעוריי") שם הוא מזדמן באחד הערבים למסיבה שעורכת לכבודו הנהגת תנועת נוער ציונית, שחזרה והתארגנה שוב לאחר השואה. אחד הילדים "בלונדי בהיר-פנים ולבוש חולצת-מלחים, התמהמה ונשאר אחרון בחדר. ואז קרב אלי ומשכני לפינה, כאומר להמתיק עמי סוד. 'אולי אתה רוצה להיות אבא שלי?' שאל ותקע בי את עיניו הכחולות. 'מה שמך?' 'לושק'."

לושק הלך לו. נסיה הבחינה בהתרגשותי ואמרה: "לכל הילדים שלנו חסר אבא, אך הם סובלים ושותקים. לושק, הוא הצעיר ביניהם, אין לו כל מעצורים. הוא פונה אל כל אדם מבוגר המזדמן אלינו ומבקשו להיות אבא שלו." (ע' 106)

הבכי שאינו מעז להתפרץ עם השיחרור, הצורך להעיד על התקופה ונוראותיה והילדים החולמים על תחליפים להורים שהיו ואינם - אלה הם כמה מן המרכיבים

של "מורשת השואה", שכולנו חייבים להתמודד אתה. כל זה נוגע לשני ספרים, המשלימים זה את זה, שנדון בהם להלן.

בשנת 1962 יצא לאור הספר הדוקומנטרי "מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים". מחברו היה יוסף ז'מיאן (1922-1971). הספר הזה, יחד עם "הילדים מרחוב מאפו", מאת שרה נשמית, היה במשך כמה שנים אחד הספרים המעטים על תקופת השואה שנקראו על ידי ילדים ובני נוער בישראל. ז'מיאן היה בזמן המלחמה חבר במחתרת היהודית בוורשה. ובמסגרת תפקידו הסתובב בצד ה"ארי" של העיר, ושם עזר, במסמכים מזויפים, במציאת מקומות מחבוא, בכסף ובמזון, לילדים וילדות יהודים שחמקו מן הגטו ועסקו במכירת סיגריות ועיתונים. בעשרים פרקי הספר הוא מתאר את הפגישה עם הילדים, אשר בתחילה חושדים בו, אך הוא רוכש את אמונם ונעשה לאחיהם הגדול העוזר להם לפתור את בעיותיהם. מפי הילדים הוא שומע את מה שאידיע להם, ולבני משפחותיהם, עד שהחלו למצוא מקלט ופרנסה בחלק זה של וורשה. כשלושים שנה לאחר צאת הספר יצא הספר המשלים, להעז לחיות מאת פרץ הוכמן, (היום אב לשלושה בישראל וסבא לנכדים) שהוא (אז נקרא בשם פאוול) ואחיו זנק היו מן הדמויות המרכזיות בחבורה, ואחר כך היו לוחמים מצטיינים במרד הפולני נגד הגרמנים. לפני שאביא כמה קטעים מעניינים מתוך שני הספרים, אני רוצה להצביע על שני יסודות שמקרבים אותם לקוראים במיוחד:

א. העובדה שגיבורי שני הספרים ניצלו, עלו לארץ ואף נלחמו במלחמת השחרור, מקלה על קריאת העובדות הקשות שבספר. "הסוף הטוב" כאן אינו פרי דמיונו של סופר אלא אמת לאמיתה!

ב. הקורא נמשך אחרי "סיפור חבורות", ז'אנר שאהוב על הקורא הצעיר. יש כאן כל היסודות שמופיעים, בצורה זו או אחרת, בספרי מוסינזון, רון-פדר, בלייטון ואחרים: תושייה, הרפתקאה, מנהיגות, הרגשת היחד והעזרה ההדדית. יש רק "הבדל קטן": כאן מדובר בשאלות של חיים ומוות שבהם כל טעות תעלה לך בחיך, בשעה שבסיפורים אתה יכול לסמוך על הסופר שיחלף את גיבוריו מן הסבך...

קטעים נבחרים

פגישה ראשונה

* "לפתע ראיתי שני נערים בתוך ההמון. האחד נראה כבן שש-עשרה, השני כבן שלוש-עשרה. פני הגדול היו זכורים לי כמבעד לערפל מן הגיטו. בן-דגע ניצנץ בי החשד: אלה בוודאי ילדים יהודים עזובים. אך מיד דיבר אליי ההיגיון: לא ייתכן,

טעות בידך, הרי כבר עברו כמה חודשים מאז חיסולו של הגיטו. כמעט יום יום נצודו יהודים שהתחבאו ב"צד הארי". [...] במקרים כאלה צריך היה לנהוג בזהירות יתירה, בלי לגלות מיד את כל הקלפים. ובעצם היו החששות על פי רוב הדדיים. פגישות פתאומיות בין יהודים ואפילו בין מכרים. אם לא היו ביניהם קשרי ידידות אמיתיים, היו מסתיימים בדרך כלל כך: "סליחה אדוני, איני מכירך, טעות בידך" (ז'מיאן, ע' 10).

** "באחד הימים, בעת המסחר בסיגריות ובעיתונים, פגשו שניים מחברינו ברחוב באקראי אדם שנראה להם יהודי. אף הוא חש שיהודים הם. [...] ז'מיאן התקשה להאמין ובא לראות במו עיניו, אם נכונים הסיפורים ששמע. אכן, קשה היה להאמין, כי בלב וארשה קיימת קבוצת ילדים יהודים סוחרים בסיגריות ובעיתונים. השאלות [של ז'מיאן] הללו לא מצאו חן בעינינו ואף עוררו חשד. אולם אט-אט, ככל שנמשכה השיחה, פחתו החשדות. הוא סיפר לנו כי הוא חבר במחתרת היהודית, וטען כי ביכולתו לעזור לנו" (הוכמן, ע' 99-100).

אין לך דבר שממחיש יותר את האימה והפחדים של התקופה: יהודים חוששים להתגלות, כי בעיר נמצאים פולנים לא מעטים שיסגירו יהודים לגרמנים. בשני הקטעים המשלימים זה את זה, בולטת גם ההשתאות שילדים יהודים יכולים לשרוד בסביבה כזאת. לאחר החשדות הראשונים אכן נוצרו קשרים של אמון וסיוע בין נציגי המחתרת היהודית ובין חבורת הילדים מניכר שלושת הצלבים.

סייע לאיש מחתרת

* "נכנסו לסימטה. כשהתכוננו בו היטב ראו כי עודו צעיר למדי, אלא שפרע ורזון שולחו בו. הוא סיפר שהוא לוחם מגיטו וארשה, שמו אלכסנדר צלניקר. ב-27 באפריל 1943 הצליח יחד עם עוד לוחמים יהודים להיחלץ מן הגיטו דרך הביבים. [...] - אינני יודע מה יהיה עלי, אמר, בוודאי אגוע ברעב. [...] אנחנו נעזור לך- נענו הנערים במקהלה. זנק הוציא מכיסו חמישה זהובים. - נבקש מגברת לודז'ה מרק בשבילך, בוודאי לא תסרב - הוסיף זבישק" (ז'מיאן ע' 79).

** "נאלצתי להמתין עד שכל הפועלים קיבלו את מנתם (מטבח בבית חרושת), ואם נשאר מזון, היתה מחלקת המזון מגניבה לי לתוך פחית אוכל צבאית (של הצבא הגרמני). את האוכל המבושל, חלק ממנת האוכל שלי, הפרשתי עבור "עמך" [הוא כינויו של איש המחתרת], למרות שלא אכלתי לשובע, ובקלות יכולתי לגמור את המנה כולה. ידעתי שמצבו של "עמך" גרוע ממצבי, ושאיני באפשרותו להשיג מזון משום מקור נוסף" (הוכמן, ע' 111).

ז'מיאן מספר על חבורת הילדים על פי מה שמע מפיהם, הוכמן נותן לדברים צבע ואוטנטיות של סיפור בגוף ראשון. מה שמרגש כל כך הוא העובדה שהילדים מוכנים להסתכן כדי לסייע לזולת. גם כאן בולט יסוד מ"סיפור חבורה: דווקא הילדים הם שמצילים את חייו של אדם מבוגר!

זכרונותיו של הוכמן שופעים אפיזודות מסמרות-שער: התחמקות ממלשינים למיניהם, דרכים שונות להשגת בגדים וכסף, נדידות בלתי פוסקות ממחבוא - לינה אחד לשני, אובדן חברים - וכדי להישרד צריך להיות ער, חשדני ומתוחכם. ובכל אלה גם הרצון לחוות חוויות של ילדים בימים נורמליים:

למדתי לשחות

הגרמנים שיפצו מרתפים של בניינים שנהרסו ומילאו אותם במי שתייה, אך אסרו לשחות בהם). "פעם שעמדתי על שפת הבריכה והתבוננתי בילדים הפולנים מתרחצים, דחף אותי אחד הילדים למים בבגדי. בלית ברירה התחלתי לחקות את תנועות הילדים האחרים, עד שהגעתי לעמוד הבטון שבאמצע הבריכה ויכולתי לנוח. אחר כך המשכתי הלאה. כך למדתי לשחות. היה זה השיעור הראשון שלי. עבורם היתה זו אטרקציה גדולה: התקהלו סביבי המון אנשים, ובהם גרמנים, והסתכלו במחזה הבלתי רגיל. מאז נכנסתי מזמן לזמן לבריכה והתרחצתי עם כל הילדים הפולנים" (הוכמן, ע' 101).

לראות הצגה

(בני חבורה התפרנסו גם מסיפור בכרטיסי תיאטרון. פעם, בשל גשם זלעפות וקהל מועט, הם נותרו עם כרטיסים שלא ידעו מה לעשות בהם). "מכיון שכך, החלטנו שגם לנו מגיע פעם לראות הצגה טובה. הפורטיר (שומר הסף) סירב להניח לנו להיכנס. הוא טען שבבגדים כאלה אין נכנסים לתיאטרון כה מפואר (הנשים עטו פרוות והגברים לבשו חליפות ערב). נראינו כ"עלובי החיים" של ויקטור הוגו. פנינו למנהל התיאטרון, הוא בדק את הכרטיסים, ולאחר מעט שיכנוע הורה לאפשר לנו להיכנס. בהיכנסנו לאולם קם הקהל על רגליו והתבונן בנו כאילו באנו מכוכב אחר. מבטי הצופים ליוונו עד שהתיישבנו במקומות הראשונים, המיוחדים. התיישבנו במושבים בהרגשה שחצי וארשה שייכת לנו. הצופים ודאי ראו בכך חלק מהמחזה שהוצג באותו ערב" (הוכמן, ע' 106).

הוכמן כתב את זכרונותיו ללא פאתוס או רגשנות. הרי העובדות הקשות מדברות בעד עצמן. דווקא הדיווח הכאילו "יבש" הוא מרשים ומשכנע. שני הקטעים שהובאו לעיל יש בהם הרבה קסם והומור. השחיין היהודי, שהצופים בו אינם

יודעים שהוא יהודי, הופך ל"אטרקציה גדולה". הקורא יודע שאילו גילו את האמת על מוצאו, היה הופך לאטרקציה מסוג אחר לגמרי... והסצינה הסטוריאליסטית של לובשי מחלצות המתבוננים בתימהון בחובבי התיאטרון הקטנים, ואינם יודעים שהם חוזים באחד ממאבקי ההישרדות שלהם. הכמיהה לקצת תרבות וספורט, שירחיקו אותם מן היומיום המאיים - כל זה חייב אומץ לב ולא מעט חוצפה. השמחה על השחייה וההצגה, שנראית לנו מתמיהה בתנאים שבהם המאבק היה על פת לחם - דווקא היא מעידה על הכוח הפנימי החזק של הילדים, על המורשת שהביאו מהוריהם שכבר ניספו ועל הרצון למלא את חיייהם בנושאים שהם למעלה מן ההווה המדכא. לקראת סוף הספר מובא אחד הקטעים ההגותיים המעטים שבו. הוא מסכם מחשבות על בעיות שאין להן פיתרון: האם היותך יהודי הוא דבר שצריך להיפטר ממנו? מאין שואבים תקווה בימים קשים? הקטע שבו אסיים אינו זקוק לפירושים:

בין ייאוש לתקווה

"אם להודות על האמת, לפעמים חשבתי שאם אעבור את המלחמה הארוכה הזאת בשלום, לא אשאר יהודי. היהדות רק צרות על העם הזה, ואין גם שום סיכוי, חשבתי, שאי פעם יאהבו את היהודים, למרות מה שעבר עליהם. חשבתי גם שנשארו יהודים בודדים בלבד מכל העדה הגדולה הזו. בפני מי אלני? ולמי אספר על מה שעברנו? והאם זה יעזור? כפולנים, כך חשבתי, לפחות נהיה שווים זכויות. מה היה אבא אומר אילו ידע את מחשבותי?"

זכורות לי מלותיו של אבא (מת מרעב בגיטו): "סופה של גרמניה יהיה כמו במלחמת העולם הראשונה. ואפילו גרוע יותר." אולם, כילד, לא יכולתי להבין שרק אמונה בכוחה לקיים אדם. כל השנים הקשות הללו עודדו אותי דברי אבי: "לא להיכנע לגורל האכזר ולהחזיק מעמד." בזמנים קריטיים כשהייתי על סף יאוש, צילצל באוזני המשפט: "אני לא אזכה לחזות בסופו של היטלר, אבל אתם, ילדים, תזכרו את מלותי." ובאמת, החזקנו מעמד רק כדי לראות במפלתה של גרמניה" (הוכמן, ע' 107).

מקורות

- נתן אלתרמן, *הסור השביעי*, תל-אביב, תשי"ח: "אמא, כבר מותר לבכות!" ע' 22 - 24.
צאלק פרחודניק, *התפקיד העצוב של התייעוד* - יומן מחבוא, עברית: אורי אורלב, צופיה שיבר (פרופסורסקי) ירושלים, 1993, ע' 245.
בנימין טנא, *אל עיר נעור*, תל-אביב, 1979, ע' 196.
יוסף זימלאן, *מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים*, עברית: עדה פיגס, ירושלים, 1962.
פרץ הוכמן, *להעז לחיות*, תל-אביב, 1991.

על שני ספרי שואה

מאת: גרשון ברגסון

עבר לטפי העננה,

כתב: כרוך (כורקה) טוב, סיפור של פרטיון מורשה, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ, 1995, 208 עמ'. בספר 15 פרקים, והם מחולקים לסעיפי משנה. בספר כלולים תצלומים, בעיקר של המחבר ומשפחתו, והקורא יכול להסיק שזהו ספר ביוגרפי של הכותב. אך אין הדבר כך. בהקדמה של פרופ' דב לויז "כחוקר יהדות מזרח אירופה בזמן השואה" אנו קוראים: הם (הממצאים) עשויים להוסיף נדבך בעל ערך לחקר השואה והגבורה.

ואכן אם, נתבונן בראשי הפרקים בלבד, נגיע למסקנה שהמחבר מתייחס לאירועים הטרגיים של השואה ומאיר התרחשויות שונות ומשונות בתקופה זו. אירועים והתרחשויות אלה מתוארים בזכרונותיו, בהיותו נער, בפרקים: (1) ילדות ונעורים (2) שנתיים של שלטון ליטאי וסובייטי (3) פלישת הגרמנים (4) הגיטו (5) אחרית יהודי ראדושקביץ (6) שוב בגיטו וילנה (7) פרפורי הגיטו האחרונים (בפרק זה אנו מתוודעים על הטבח בעיירות, על המאמצים להשיג נשק, על הפעולות של המחברת והוויכוחים בין הכלואים בגיטו, בדבר יציאה אל העיר להצטרף לפרטיזנים) (8) היכרות ראשונה עם היער (9) הגדוד "זא רודינו" (למען המולדת) (10) החטיבה "אוסבובודיטל" (מאבק לחופש) (11) על חורבות וילנה היהודית (12) בשירות בתי-הסוהר ובצבא הסובייטי (13) בנתיבי הבריחה (14) חבלי קליטה במדינה שבדרך (15) סוף דבר.

את הפרקים בספר אפשר לראות כסיפור בפני עצמו, שאפשר לקרוא בהם לאו דוקא זה אחר זה.

את הפרק האחרון נקרא בהנאה מחמת הקמתה של משפחה חדשה והכתרת שני בניו של כרוך שוב כטייסים בחיל האויר - וזו נקמתו של המחבר בנאצים על סבלו בשואה.

האם ראיתי את אנה פראנק?

כתב: שמואל תומס הופרט, ספרית פועלים, 1997, 146 עמ'.

שמו של הספר נקרא כשמו של הפרק הרביעי בספר (עמ' 25). הסגנון הוא של ילדה גרמניה בליבק, שם ביקר ש. הופרט, אחרי המלחמה, ונפגש עם נועד גרמני. השאלה והתשובה אינן אלא אסוציאציות לאירועים שעברו על הופרט ואמו, כשהיו בברגן-בלזן, ושם היתה הרי אנה פראנק לפני מותה.

אעפ"י שהספר נושא אופי ביוגרפי, הוא נקרא בעניין רב, כי מלבד ההישרדות של הופרט ואמו, ע"י קבלת סרטיפיקט לעלייה מאביהם שהקדים לעלות, אנו סופגים

את מאורעות השואה בתקופת התרחשותם וגם מעבר לזה - בביקורו של הופרט בגרמניה ובצ'כיה אחרי הלם השואה.

לא הספקתי להיות עצוב, סיכורו של מיילך קנו מ"ילדי טהרן"

כתבה: נעמי מורגנשטרן, הוצאת "יד ושם" תשנ"ו, מלווה כמפות וצילומים, 68 עמ', לא מנוקד, מתאים לתלמידי כתיב ה' ומעלה.

מאת: יעל ישועה

הספר נכתב כיומן אישי. מחברת ועפרון הם הדברים היחידים אותם לקח הילד מהבית, ואותה מחברת מלווה אותו לכל אורך הדרך, בה הוא כותב את כל מה שעבר עליו. הספר מעוצב בצורה מיוחדת. העמודים השמאליים נראים כדפי מחברת, שם כתוב היומן-הסיפור, ואילו בימניים, יש תוספות: מפות, צילומים, הסברים על התקופה.

מיילך בן ה-10, נוסע לבקר את סבתו. המלחמה פורצת, סבתא והדודים מחליטים לברוח לצד הרוסי. הפליטים היהודים נשלחים לכפרי עבודה בסיביר. לאחר זמן הם נשלחים דרומה לבוכרה. רבים מתים בדרך, וסבתא המרגישה שסופה קרב, דואגת להכניס את הילד לבית יתומים. כל ילדי בית היתומים מגיעים לטהרן ומשם באנייה לארץ ישראל.

הספר כאמור, כתוב בצורת יומן, הכל מסופר כעובדות פשוטות, ולכן הספר יוצר תחושת אמינות רבה מאד. למרות הדברים הקשים שהילד עובר, השכילה המספרת לספר זאת בלי תיאורים מיותרים, אלא בצורה עניינית שמעלה הרבה שאלות לדיון וחשיבה. זהו ספר חשוב שמאיר פרשה, שמעט ספרים לילדים נכתבו עליה.

"אין אשקיק ילדותיים" - תערוכה חדשה ביד-ושם.

בימים אלה נערכת במוזיאון האמנות של יד ושם בירושלים תערוכה המתאימה לתלמידי הכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי (ה' - ו'), וכמובן לחט"ב וביה"ס התיכון. בתערוכה חפצים אותנטיים, שנאספו מניצולים או מבני משפחתם של הניספים, השופכים אור על חיי הילדים בגיטאות בפולין, בסרדינישטאט ובבלוק הילדים במחנה המשפחות באושוויץ. בוכות מסמרטוטים, כגדי בוכות מצמר ובר, משחק מונפול, ציורי ילדים, עיתון נוער, קטעי יומנים, ספרי זכרונות וחיי חברה בצל המוות. כל אלה מועלים בכאב, בחיבה ואהבה כדי לזכור ולא לשכוח.

"הצורך לשחק הוא כמו רעב. אצל הילדים הצורך לשחק הוא כל כך חזק עד שהם עושים זאת כל הזמן ובכל תנאי" - דברי אורי אורלב, שלסיפור חייו כילד בשואה יש מקום בתערוכה זו.

ביקרה, התרשמה וממליצה
עדה קרן.

הכנס החצי שנתי של המדור לספרות ילדים חנוכה תשנ"ח

דברי פתיחה ע"י גרשון ברגסון

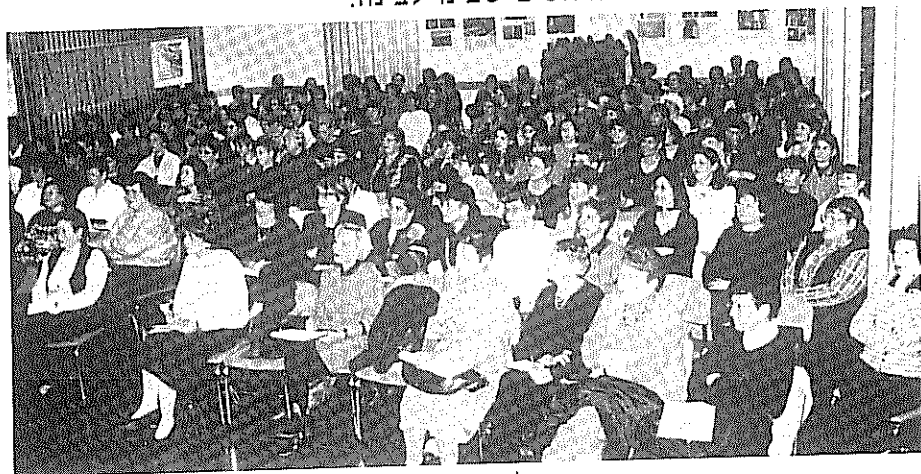
הכנס מוקדש לביוגרפיות של אישים וסיפורי מקום, כמה מילים על ביוגרפיה
ואוטוביוגרפיה.

אוטוביוגרפיה, זהו הכינוי שקבע אותו רוברט סאוטר בשנת 1809 ומשמעו:
תיאור חיי עצמו מתוך מרחק של זמן ומתוך ראייה אישית.

בביוגרפיה יש תיאור חיי אישים, בכללותם או חטיבה נחשבת מהם. התפיסה של
ביוגרפיה היא בבחינת חיי-אדם לאמיתם, חיים בתוך הזמן אם כהשתלבות
בתוכו, או בהתנגשותו אתו. זאת בערך הביוגרפיה בזמן חדש.

בלקסיקון של עזריאל אוכמני, מצוין שבעבר, במאה השנייה לספירה, ראו בה
אורח חיים רצוי, מוסר השכל וכדו'. כך התייחסו לביוגרפיות של מלכים
וקדושים. בתקופת הרנסנס התגלה עניין בחיי אדם עצמו כנגד התמקדות
באליטות, אז נכתבות ביוגרפיות ראשונות על חיי האינדיווידואל, שהעיקר בהן
הוא הייחודי בחיי האיש המתואר.

עם עליית הקורא העממי מתרחב הז'אנר הביוגרפי. המחברים חורגים מתיאור
פעילויותיו בזמנו, ומתעמקים בחיי הנפש שלו. עם התפשטות הפסיכואנליזה
מתרבים גם התיאורים של היחסים שבינו לבניו.

קהל המאזינים

הביוגרפיה יכולה לשמש לארבע תכליות:
(א) לסייע בחקר ההיסטוריה של מדע מסויים, אומנות מסויימת, פעולה חברתית או מדינית: בונפרטה, מדם קירי, צ'רציל ועוד.

(ב) להאיר אירוע או דרך פעולתה של הנפש האנושית בכללותה: הרצל, בן-גוריון, ויצמן ואחרים.

(ג) להציב יד, או מצבת זיכרון לאישים גדולים, שלדוגמתם יפעלו הדורות הבאים, וגם להנציח גיבור משפחתי, שילדיו מתגעגעים וחשים מחסור בהיעדרו.

(ד) לשמש דוגמא של קשיים והתגברות עליהם, במצבים המעודדים תחבולות. לדוגמא: כל האוטוביוגרפיים בתקופת השואה.

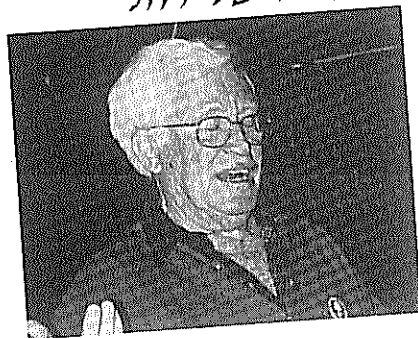
יש גם רומן ביוגרפי, שאינו ריאלי ומשולבת בו מציאות ופרי דמיונו של הכותב. למשל: מלך התחבולות, ריקוד באדום.

יש כתיבה ביוגרפית אובייקטיבית וסובייקטיבית, ודברים אלה מוכחים ע"י הכותב ויחסו לנושא. למשל ביוגרפיה על - מאוריצי גוטליב.

הכותבים הם בני אותו דור שחוו את החוויות של האישייות המתוארת, או כתבו ביוגרפיות ע"ס מחקר ומקורות שהתמחו בהם המחברים הסופרים. כגון: ביוגרפיה של התנ"ך: משה, הרמב"ם, או דוגמא אחרת - קורצ'אק, בנוסף לכך יש ביוגרפיה של מקום: זהו סיפור המקנה לנו ידיעות נרחבות על המקום ואופיו. לעתים כמובן משולבת בו עלייה רבת היקף. למשל: עגנון לפיד, נוי, בן-משה. ולעיתים יש תיאורי מקום לבד, שבהשלכה אנו מסיקים אירועים חשובים ביחס למקום, לחברה, להיסטוריה - ומכאן ללקחים משמעותיים.

ראו ונשמע מפי הסופרים מה הם מקורותיהם של הביוגרפיות ואיך הוסיפו מדמיונם.

עפוס בר - העשוררת עכנרת, סיפורה של רחל

מהו ההבדל בין חוקר ימים עברו, המפרסם את מחקרו במאמר או בספר, לבין סופר הכותב ספר על אותם ימים?
החוקר עורך מחקרים, קורא טקסטים, נפגש עם מומחים שונים, מרכז עובדות ומפרסם תוצאות מחקריו.
הסופר (ומדובר בסופר לילדים), מלאכתו,

בתחילת הדרך, כעבודת החוקר - קורא טקסטים, נפגש עם מומחים שונים ומרכז עובדות. אך מרגע זה מתפצלת הדרך - הסופר, ואני יכול להעיד רק על עצמי, מפליג בעזרת דמיונו לתקופה, עליה הוא כותב, מזדהה עם הדמויות ובמשפט קצר הוא יכול לומר: **אני הייתי שם!**

ואין זה משנה אם התקופה רחוקה, לפני מאות או עשרות שנים. כתיבת הספר נעשית מתוך הימים ההם, דרך החיים של אז כי: "אני הייתי שם!"

בספרי הקודם, **בסידרת נועזים** (הוצ' י. שרברק), עת כתבתי את פורץ המחסומים, חשתי באותו תהליך - כמו ב"מכונת-זמן" עברתי לימי מלחמת העצמאות, השתתפתי בקרבות באב-אל-ואד, בנסיונות לפריצת המצור על ירושלים וגוש-עציון. ואני, בימים ההם, הייתי נער צעיר שלא השתתף בקרבות. הדלק של "מכונת-הזמן" היה - ההזדהות. הזדהותי עם גיבור הספר פורץ המחסומים, זרובבל הורביץ, היתה כה עזה, עד כי לא הצלחתי לכתוב את הפרק האחרון, בו נהרג הגיבור, כי אם אני - זה הוא, וכך הרגשתי, הרי שפחדתי: מה יקרה לי כאשר הוא ייהרג?

איך הצלחתי להתגבר על פחדי - זה כבר עניין אחר, ואני הרי לדבר על רחל התכוונתי.

רחל. עם רחל היתה לי בעיה שונה לגמרי. כדי לעבור לימי העליות השנייה והשלישית, הייתי זקוק להזדהות עם הגיבורה. והדבר היה קשה עלי. מעולם לא הייתי אישה ולהזדהות עם רחל - היתה זו משימה לא קלה.

למזלי, הרגשות הרומנטיים הטבעיים שלי עדיין קיימים, ופשוט - נפלתי בקסמיה של רחל והתאהבתי בה.

לאהבה אין גבולות, מושגי הזמן מיטשטשים ואהבתי לרחל העבירה אותי אליה, לימים ההם - ימי העלייה הראשונה והשנייה.

ואכן, הייתי שם, עם רחל, מיום עלייתה לארץ עד יום מותה וקבורתה. לא היתה זו אהבה ממבט ראשון.

לאהבתי היו תחנות, וכל תחנה בדרכה של רחל הוסיפה נדבך לקשר בינינו.

תחנה ראשונה - קריאת שירי רחל ושמיעת כל שיריה שהולחנו ומושרים עד היום. אמנם, קראתי את השירים שלה גם קודם, אך עתה קראתיים עשרות פעמים, וככל שחדרתי לעומק שירי רחל והם חילחלו לתוכי, גיליתי כי שיריה, בעצם, הם הביוגרפיה שלה.

כאשר סיימתי לקרוא בפעם העשרים את כל השירים, יכולתי כבר לשבת ולכתוב את הספר - אך לא עשיתי זאת, כי עדיין לא הייתי שם, עם רחל בימים ההם. אהבתי לשיריה גברה, אך את רחל כאישה, עדיין לא אהבתי.

תחנה שנייה - קריאת הספרים שנכתבו על רחל ועל התקופה. קראתי עשרות ספרים, סימנתי מאות מראי מקומות וחשתי בתחילתה של התאהבות. אך היתה זו התאהבות בתקופה, באנשי העלייה השנייה. לא הייתי חלוק עם עצמי - בעיני הם היו נפלאים.

תחנה שלישית - הארכיונים עם המסמכים, עם התמונות, עם קטעי העיתונים המצהיבים.

וכאן, באבק הארכיונים, אירע הדבר המופלא והמרגש:

השירים, הספרים והכתבות התחברו ביחד עם התמונות של רחל ו... התאהבתי בה! וכשמאובים - יוצאים בלי כל מעצורים למסע בעקבות האהובה. אך לפני המשך המסע אזכיר קוריוז קטן, שימחיש את ספיחי האהבה.

מאוחר יותר, כאשר התחלתי במלאכת הכתיבה, בכתיבת הספר על אהובתי - הצבתי את תמונותיה לפני, על שולחן הכתיבה. בין כתיבת משפט למשפט אני מסתכל על התמונות, מתפעם וכותב...

יום אחד, כשחזרתי מעבודתי (כעורך "פשוש"), אני רואה - כל התמונות הפוכות, כשפניהן למטה. "הרוח הפכה..." חשבתי. השבתי אותן למקומן, התיישבתי מולן, התבשמתי מרחל והמשכתי במלאכת הכתיבה.

למחרת - כל התמונות שוב הפוכות... כנראה החתול רץ על השולחן, הפיל את התמונות והפכן.

עוד יום, חזרתי מוקדם לביתי ו... הפתעתי את בת-דודה, את אשתי, העומדת והופכת את התמונות: "מה אתה חושב? אתה רוצה פרשיות אהבה - בבקשה, אבל לא אצלי בבית! בחוץ, בסתר, בבקשה. רק לא פה!"

נחזור להמשך המסע.

תחנה רביעית - הנפלאה ביותר. לתחנה זו התלוויתי כבר אל רחל. הלכתי בעקבותיה. בעקבות רחש שמלתה הייתי איתה בנעוריה עם הצחוק המתגלגל, דרך ימי היצירה והעמל בשדה - ימי ההתלהבות, והמשכתי - עד לימי העצב והכאב והמבט גדוש הצער.

הביקור בביתה הראשון, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ברחובות, בימייה הראשונים בארץ.

רוב הבתים ההם נהרסו ובמקומם נבנו רבי-קומות. הבית בו שכרו רחל ואחותה חדר - נותר, פלאי פלאים, עומד על תילו ומראהו לא השתנה. רק דקלי הוויינגטוניה, צמרותיהם גבהו למרום השמים.

הבית עומד ברחוב "מנוחה ונחלה", שם שניתן לו אז בימים ההם, ונותר עד היום. אבל קראו לו "רחוב המיליונרים" - כי הבתים נבנו שם בידי בעלי הון, חלקם כבתי נופש.

נכנסתי לבית. רחל הובילה אותי במדרגות העץ השחוקות לקומה השנייה, הישר אל חדרה - עם המרפסות הרחבות. "בית המרפסות" קראה לו רחל, וזמן רב, בעיקר בערבים, בילתה במרפסות.

ובמסגרת "אני הייתי שם", הצלחתי אפילו לסלק בדמיוני את כל רבי הקומות, להתעלם מהכבישים ומהרחובות הסואנים ולראות את רחובות בראשיתה, עם "גבעת האהבה", הכרמים והפרדסים.

תחנה חמישית - חוויתית יותר מכל התחנות - "הפארמה של העלמות", ביקור בחוות כנרת שבמושבה כנרת.

אני עומד מול בניין קטן, בנוי מאבני בזלת שחורות. נכנס פנימה לתוך אולם זעיר, כמחצית סלון בבית ישראלי טיפוסי. אבני הבזלת סופגות את החום הגדול של בקעת כנרות, ובפנים - חום בלתי נסבל.

ושם, בחום הלוהט, להיכנס לחדר בו גרו 12 עלמות, להישטף בגלי זיעה - אין צורך לקרוא מסמכים, תעודות, ספרים. די לדמיין את המגורים בצפיפות הנוראה של עשר מיטות לתריסר עלמות.

ובמיטה צרה, ולפי התור ביחד עם חברה, ישנה רחל אהובתי - רחל שעשתה הכל מתוך בחירה, מתוך אהבה: ציונות של אהבה!

רחל, שעזבה בית אמיד, משפחה עשירה בחו"ל, עלתה לארץ, התאהבה בה והקריבה את עלומיה בחווה החקלאית, במגורים בתת-רמה, בעבודה מפרכת ועל סף רעב.

רחל אהובתי, אשר מבחירה - החליפה את האמנות בעבודה חקלאית, "לצייר במעדר ולכתוב באת..."

תחנה שישית - בית-הקברות של כנרת, על גבעת הכרך שרחל אהבה. עולם דומם, מצבות אילמות אך מספרות מאות סיפורים. המלווה שלי מספר וחושף סודות ידועים: "הקבר הזה של המנהיג הידוע, צמודה אליו המצבה של אשתו. אבל באלכסון - זו המצבה של אהובתו... והקבר הזה ביחד עם זה..."

וסיפורי רכילות נשפכים ושוטפים... ואני, שומע את הלמות ליבם של המתים, שאהבו יותר מכל את הארץ הענייה, השוממה והאכזרית.

והנה - קברה של רחל. מילה אחת על המצבה - רחל.

נדמה לי שזה הקבר היחידי בעולם אשר מונח עליו ספר השירים שלה. וכנהוג אצלנו - קשור בשרשרת...

המלווה מספר ואני מחפש בעיני את "הדקל שפל צמרת"...

כאן, על-יד רחל הנחה מנוחת עולמים, היו כל פרקי הספר מוכנים בליבי... ובכל זאת, תחנה או שתיים נוספות היו לי.

תחנה שביעית - "מבט ועוד מבט על ארץ-ישראל" (הוצאת יד בן-צבי ומשרד הבטחון). ספר נפלא של צילומי אויר, שנעשו לפני ובעת מלחמת העולם הראשונה, ומול כל צילום כזה, תמונה של אותו מקום מצולמת באותה זווית בימינו אלה.

הספר התגלגל לידי במקרה, אך פתאום ראיתי את שדמינתי - את **רחובות** בימיה הראשונים, את עמק-הירדן של פעם, מול אותם מקומות של ימינו.

מראות מקסימים, המקפלים בתוכם את כל שנעשה מאז ועד היום בארץ.

וכאן נסגר המעגל, והתחלתי לכתוב בשטף - אני כותב ורחל צופה בי בעיניה הנוגות.

ועל התוצאה, המוצר המוגמר, אתם, קוראים יקרים, תשפטו.

ולסיום, אני רוצה לגעת באזור הדמדומים, או במה שעושים, בדרך-כלל, בדמדומים. מה שכיום נעשה כבר לאור היום.

בביקורת על הספר באחד העיתונים קובלת המבקרת, בשורת מחץ: "איפה הקלטת הלוהטת?"

ובצדק שאלה, כי אין בספרי "קלטת לוחטת". ומדוע? הרי יכולתי לרדת בקלות ולעסוק בנושא זה.

יכולתי לתאר ערב על שפת הכינרת: רחל חומקת בדמדומי השקיעה, יושבת מתחת לדקל שפל הצמרת שלה. לפתע מגיחה דמות חומקנית, המאהב שלה. והוא לוחש באזניה: ... יכולתי לכתוב כך, לשמחת עטם של המבקרים. אפשר גם שתפוצת הספר היתה מרקיעה לשחקים.

אך אני לא רק למדתי על התקופה. כאמור, גם הייתי שם! ולמרות שכל מי שנפגשתי עמו - חוקרים ומומחים בתקופה, כמעט כולם חזרו ואמרו:

"ותזכור, אמנם אתה כותב לילדים ולנוער, אבל אל תתבייש להכניס את הפרשיה עם אותו חלוץ... המנהיג... שהיה המאהב של רחל... או שהיא היתה המאהבת שלו!"

ואני? אני בסך הכל הייתי שם איתה. חזרתי ובדקתי את הטקסטים, הספרים והתמונות. והמסקנה שלי היא - גם אם היתה "קלטת", אני חושב שהיא היתה כל כך לוחטת, כפי שכולם יודעים ומספרים.

הקלטת, אמנם, להטה, אך... בוויכוחים על טולסטוי, דוסטויבסקי, על אמנות, ומודרניזם, על מעמד הפועלים וייסוד קיבוץ, על עבודה וחקלאות.

אבל מה עם השיר שלה? אפילו השם מסגיר אותה - "אשתו"!

אשתו

היא פונה וקוראת ללו בשמו,	היא עוברת ברחוב לצדו	לה טבעת זהב על היד,
וקולה כתדיר;	קבל עם, קבל אור;	מברקת. שלוח;
ואני בקולי לא אבטח,	ואני בחשכת ערבים	אך ככלי ברזלי - מוצקים
פן יסגיר.	במסתור.	פי שבעה!

תל-אביב, תרפ"ו

אמת, השיר מסגיר וחושף סוד גדול, "קלטת לוחטת" אך אני מעמיד שיר נוסף, שרחל כתבה שנתיים לפני מותה, ואולי הוא סיכום חוויותיה:

בבוא

וזהו? רק זה?	בצנת לילות?
ואל זה לשאת עינים כלות,	בשל זה לנאץ אלהים,
ואל זה שפתים צמאות לשרב,	ולבעט בעלו?
ובזה לחמם את הלב	זה.. ותו לא... תו לא.

(תרפ"ט)

העמדתי את שני השירים על גבי מאזניים ושקלתיים. ולהפתעתי - לשון המאזניים נותרה מאוזנת - משקל שווה לשני השירים, עם יתרון קל לטובת השני...

ועניין נוסף - עיקר "המעללים" המיוחסים לה בוצעו בשנים האחרונות לחייה, בשובה אחרי מלחמת העולם הראשונה - ורחל היתה כבר חולה בשחפת, מחלה מדבקת וחשוכת מרפא, כמו, להבדיל, איידס כיום.

ואין זה מסתדר לי - להיות מאהבת נושאת שחפת מדבקת.

אני חושב גם שרחל ושיריה זקוקים לגילויים תקשורתיים של "קלטות לוחטות", כדי להגביר תפוצת ספריה ושיריה.

לכן, הגירסה שלי בספר שונה והקלטת - לא לוחטת.

קראו ותשפטו...

עשה בן שאול - ילדים היינו בירושלים (עקום וסביבה, סוף תקופת המנדט)

אני חושב על המלים, על המושגים, על המהויות שהיו 'סיבה ומקום', שלי, בסוף ימי הילדות, ירושלים, כמעט תום תקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל.

אנגלים. אוסטרים. גאפירים. מחתרות. יהודים אדוקים. שכנים מכל מיני עדות: אשכנזים, גורגים, אורפאלים, בגדדים, ספאניולים. בעלי-מלאכה - ערבים ויהודים - בעלי תקיעה, כרוזים של ימי סליחות, ולהבדיל כרוזי ההלוויות עם שחר.

והלאה: סימטאות. איך חוגגים את החגים. איך לוקחים את החמין מן השוק בשבת. מה קונים לחגים. שוק מחנה יהודה, שבו, או בירכתיו, מוכרים הכל. ה - כל לסוכות: סכך, פרחי-נייר, לולבים, אתרוגים, הדסים, ענפי ערבה. והאשה הזקנה שיושבת בקרן רחוב ומוכרת ביצים טריות לפסח. או לפני זה, אוזני-המן שאפתה לפורים.

המשחקים. אלה שאנחנו עושים בעצמנו. אלה שאנחנו משחקים בחוץ. בקיץ ובחורף. בכל זמן. הקללות (היפות, המפחידות), העגה שלנו בדיבור הירושלמי, התורים למים, לקרח, לפעמים לחם.

עכשיו אני יודע ש'סיבה' ו'מקום' אינם רק תחומים חברתיים, או גיאוגרפיים. הם ניגזרים מכוחן של הנפשות הפועלות בהם.

בתת-שכונה שבה גרתי, כרם, שבין מקור-ברוך וגאולה, היו פקידים, שרברבים, עובדי צינקוגרפיה, חייטים בעלי-מכולת. שמעון החייט, בוגאיר המכולתניק, משה האינסטלטור, אבא של יוסי לוי, פקיד הדואר, יעקב בן-יקר בעל מכולת במחנה-יהודה, ד"ר שור הרופא מרחוב רש"י, חרל"פ וזבולון מן המכולת הרחוקה יותר בפינת הרחובות רש"י ותחכמוני, והלאה מכן: הרוקס סלוצקי, שלוש האחיות המבוגרות הרווקות... והסנדלר, מזרחי.

אבל כרם יכולה היתה להיות דוממת, ללא חבורת הילדים, שרובם למדו בבית ספר לבנים תחכמוני. זאת היתה "כנופיה" נחמדה: יודה ומשה (התאומים), דדי (האח) אדי (השכן), אפריים הלבן ואפריים השחור...ועוד. וגם החברה של

התאומים, נעמי, שהיתה מגיעה לפעמים מאבו-באסאל, היא שכונת אהל-שלמה. עוני וספרי-קריאה. משחקים מאולתרים (זריקת מסמר גדול בעיגול שנחרת בבוץ וקו חוצה אותו). וג'ולים, ו'באנדורות' ו'אלמבוליק' שהתל-אביבים קראו לו 'יודס'. וללכת למקומות המסוכנים - איפה שהבולשת הבריטית - במגרש הרוסים. או ללכת למערות הסנהדרין וקברות המלכים, כדי לחצוב מעט בסלעים, ואחר-כך לעשות עם פטיש קטן אבנים מרובעות בשביל משחק 'חמש אבנים'. אין רדיו בבתים של רובנו, וכמובן אין טלוויזיה.

אבל יש ספרים. כמעט כולם קוראים. הרבה 'מלווים' ספרים בספריה של ההסתדרות, או בספריית 'בני ברית'.

ולפנות ערב הולכים לשוק, להתחרות מי יעבור בסימטאות מבלי לפחד מן העטלפים.

כולם, או כמעט כולם, יודעים איזה בחורים משתייכים לאצ"ל, ומי ב"הגנה". אסור, חלילה להלשין. אבל הילדים של "מחנות העולים" עוזרים בלילות למדריכים (לרוח'לה) להדביק בחשאי כרוזים של 'החומה', עיתון ההגנה, ועושים פעולות במקלט ברח' המלך ג'ורג', שומעים סיפורים נפלאים בהמשכים, כמו "זהב קחמלקה" של יעקב ווסרמן -- וחולמים, חולמים.

תל-אביב רחוקה. שם יש ים, אבל רק לעתים רחוקות חושבים על זה.

ויש גם משחק מתוק ומסובך שעושים לבד. קליידוסקופ. מי מכיר, מי יודע היום. אין כסף לקנות. אבל הולכים למטוויה, המפעל לאריגה. מוצאים שם גילי קרטון קשות. חותכים באורך המתאים. קונים מראה קטנה ועגולה בשני מיל. חותכים לחצי בדיוק, עם חוט משיכה (שפגט) שמרטיבים בספירט או בנפט - מדליקים ו... הופ, הזכוכית נחתכת. ואחר-כך, רצים בעיר לחפש זכוכיות קטנות בצבע אדום, וכחול, וצהוב. כל מה שלא קיים בבקבוקים.

רצים רחוק. מחפשים.

פעם אחת, ביום ששי, בתום הלימודים. יום קיץ. שני ילדים. אני ודב'לה, במכנסיים קצרים, רצים לחפש שברי זכוכית. אנחנו נהיה שותפים בקליידוסקופ שנעשה. דב'לה קצת מקנא. כי לי יש כבר צהוב. הוא מפחד שבסוף לא ארצה להיות שותף.

רצים בין חצרות וחלקות חצץ, מגרשים עזובים, ליד בתי-כנסת... איפה שאפשר. שום דבר. שום דבר. וכך, מבלי להרגיש מגיעים למגרש הרוסים. מעוז הבריטים. מרחוק אני מבחין בניצנוץ כחול. זכוכית. אני רץ. דב'לה בעקבותי. אני מגיע

אליה אל הזכוכית הכחולה. אני מושיט יד, אך הוא דוחף אותי... אני נופל. ברכי
נפצעת מן הזכוכית. דם זולג.

אני מרים ראש. מעליי ניצבים שני שוטרים בריטיים. הם יודעים קצת עברית. אני
יודע בלב שלי, שאסור לי לדבר. אמא ב'הגנה'. יש לה אקדח בדוד הכביסה.
פאראבלום. אסור לדבר...

אחד השוטרים (או היילים) חובש את ברכי בתחבושת קרבית.

"מה עושה אבא?"

"פקיד."

"מה עושה אמא?", הוא שואל.

"אמא? כלום. עושה אוכל בבית."

הוא צוחק.

והשוטר השני מחזיק בדב'ה. עכשיו תורו לחקור.

"ואתה?, מה עושה האבא?"

"אה, אבא שלי? גיבור... יש לו אקדח..."

למחרת לקחו את אביו של דב'ה למעצר ב'קישלה', בית הכלא שליך מגדל דוד.
אבל לא, לא היה לאביו אקדח. והוא שוחרר עד מהרה.

הילדים שהיינו - אנחנו יצרנו את הסביבה. את ה'מקום' שבו 'ימח שמך' היתה
קללה נוראה, כי זה מה שאמר אלוהים לעמלק, וזה מה שאמרנו על היטלר. אז
נזהרים.

ואומרים מלים יפות יותר. כמו "בן-עוולה", "טומטום", "טמבל", לא הרבה יותר...
הילדים שהיינו. הולכים אצל נעמי ביום ששי אחר הצהריים, לבושים יפה כדי
לשמוע ברדיו שלהם את פינת הנוער של קול ירושלים. וגם להאזין לקול העולה
מן הפטיפון הגדול, ולסובב את המנזלה. מקשיבים יפה-יפה לקונצ'רטו לאבוב
של צ'ימרוזה... וחוזרים הביתה לקרוא ספרים של גדולים שהיו בכוננית: יוסף
קירקהובן, מגילת סן-מיקלה, מרדות, וגם סיפורים של הרצל.

זה מה שהיה בבית.

ועד כאן. כדי לא לפרוץ גבולות. שהרי היו עוד תנועות הנוער, והמגרש של ולירו,
והסלע ליד עין-כרם, ואמא שהולכת לפעולות של ההגנה, ואנחנו בבית דואגים.
רק שלא יקרה משחו. שלא יפוצצו, שלא יפציצו.

כך היה כשהיינו ילדים.

גלילה רון-פזר-עמית - סיפורים ביוגרפיים לילדים

כל דיון אמיתי בספרות ילדים, ובעיקר אם מדובר בסיפורים היסטוריים וביוגרפיים, חייב להתחיל בקוראים ולא בכותבים, או במורים. לטעמי, יותר מדי סופרי ילדים רואים את עצמם כמלמדים, או כמחנכים, ולתפיסתם הספר הנכתב הוא אמצעי למטרות האלה. אני אינני רואה את עצמי כך, ולא סבורה שיש לי הזכות להטיף

לקוראי לא להיות כמו שהם, וכן להיות כמו "הנוער של פעם". כסופרת המתארת ומביעה את הילדים של היום, אני רואה את עצמי כמו מראה שבה הם משתקפים, לטוב ולרע. בספרות הנכתבת למבוגרים, הכותב יכול להיות בן דורו של גיבורו. בספרות הנכתבת לילדים ולנוער, הכותבים אינם בני אותו דור גיבוריהם, ולכן משימתם קשה שבעתיים. הם צריכים להתערטל ממושגי דורם ולעמוד מול גיבוריהם ללא מחסומים, ובעיקר ללא הזכות למתוח ביקורת. גם אם נכריז מלחמת חורמה על הטלוויזיה, גם אם ניאבק במחשבים - המערכה הזאת תנוצח מראש. ילד בן שתיים עשרה במדינת ישראל של 1998, לא יכול לכוון את עצמו לאידיאלים של שנות החמישים והשישים, גם מפני שאידיאלים האלה אינם רלבנטיים, וגם מפני שהילד כבר מזמן לא מכיר אותם.

הרצון לשמש כמראה שבה משתקפים הקוראים, על בעיותיהם, תקוותיהם ואכזבותיהם, אינה אפשרית כאשר אנחנו עוסקים בסיפורים היסטוריים וביוגרפיים. בסיפורים אלה המטרה אחרת, הרבה יותר ממוקדת והרבה יותר לימודית. אנחנו כותבים סיפורים כאלה כדי לקרב את הקוראים אל העבר, ומשום כך הצלחנו ניתנת למדידה ברורה: אם הקוראים שלנו הפנימו את תמונת העבר - הצלחנו. אם הם לא הפנימו את תמונת העבר - אולי הצלחנו לרתק אותם, אבל המטרה העיקרית לא הושגה.

בפגישותי עם ילדים למדתי להכיר ארבעה סוגים של קוראים:

א. העכשוויים המובהקים - קוראים אלה עשויים להיות חובבי קריאה, אך כאשר הם יכנסו לספרייה, הם לעולם לא יקחו לידיהם ספר היסטורי. הם מחפשים בסיפור הזדהות מלאה עם הבעיות של הגיבורים, וכל מה שרחוק מהם בזמן, נראה להם רחוק מליבם.

ב. חובבי החוויות הרגשיות - קוראים אלה מחפשים בסיפורים חוויות רגשיות כמו אהבות, קנאות ושנאות. הם יקראו ספרים היסטוריים בתנאי שאלה יספקו להם את החוויות הנ"ל. אם מדובר בסיפור אהבה מרגש, לא איכפת להם שהוא מתרחש לפני מאה שנה, ומשום כך הם גם לא מתעניינים בפרטים ההיסטוריים. בתום הקריאה תישאר בזיכרונם החוויה הרגשית, וכאשר הם יישאלו על התקופה, תשובותיהם יעידו שהם לא קלטו דבר.

ג. חובבי ההיסטוריה - רבים מהקוראים השייכים לסוג הזה מצאתי דווקא בבתי הספר הממלכתיים דתיים, אבל גם בבתי הספר הממלכתיים אפשר לאתר אותם. הם ממש מכורים להכרת ההיסטוריה, והספרים הביוגרפים וההיסטוריים מהווים עבורם מקור נהדר לצבירת ידע. הם ממש "בולעים" את הספרים האלה, וכל סופר הכותב בז'אנר הזה בוודאי מתענג כשהוא בא במגע איתם. אלא מה? קוראים אלה יגיעו אל העבר גם בלי הסיפורים הביוגרפיים, כי במקביל הם קוראים גם את ספרי ההיסטוריה עצמם. ההתעניינות שלהם לא התחילה ואינה מסתיימת בקריאת סיפור ביוגרפי. היא נוצרה ממקור אחר והיא תסופק גם בדרכים אחרות.

ד. המפחדים מקריאה - קוראים אלה הולכים ומתרבים. הם גדלו על ברכי הטלוויזיה, התפתחו יחד עם המחשבים, והתמודדות עם קריאה נראית להם מאיימת ומבהילה. לא מזמן פגשתי אחד מהמייצגים המובהקים של הקבוצה הזו. לבקשת הוריו ניסיתי לשכנע אותו לקרוא ספר. שאלתי אותו: "איזה נושאים קרובים ללבך? אתה מעוניין בספר על כדורגל? ספר הרפתקאות? סיפור אהבה?" הוא הביט בי במבט מבויש והשיב: "לא חשוב איזה ספר תביאי לי, העיקר שיהיה דק!"

תיארתי את ארבעת סוגי הקוראים כדי לבחון לאורם את השאלה האם הסיפורים הביוגרפיים שאנחנו מציעים להם, אכן משיגים את יעדיהם. ומאחר שאינני מתכוונת לבקר סופרים אחרים, גם לא לשבח אותם, אבחן את הסוגיה הזו אך ורק באמצעות הסיפורים הביוגרפיים שלי.

כבר בבחינה שטחית אפשר לומד ששני סוגים של קוראים אינם נחשפים כלל לסיפורים הביוגרפיים. "המפחדים מקריאה", אשר נתקפים אימה מפני כל ספר שאינו דק, בוודאי לא יגיעו אל הספרים האלה, ו"העכשוויים המובהקים", ידלגו על כל מדף שממנו נודף ריח של העבר. נותרו, איפוא, "חובבי החוויות הרגשיות" ו"חובבי ההיסטוריה". הראשונים, עד כמה שאני נוכחתי לדעת, אינם מפיקים

שום תועלת היסטורית מהספרים שהם קוראים, והאחרונים, כמו שכבר ציינתי, אינם זקוקים להם. ספרים שלי כמו "באור ובסתר - סיפורו של זאב ז'בוטינסקי" או: "לכבוש את ההר - סיפורו של שלמה בן יוסף" וכו', מצליחים להגיע אל קהל קוראים כה מצומצם, שאינני יכולה שלא לשאול את עצמי את השאלה: האם אין דרך אחרת לקרב את העבר אל הדור הצעיר? האם אי אפשר למצוא איזשהו מכנה משותף בין ארבעת סוגי הקוראים שהזכרתי?

השנה, לכבוד שנת החמישים למדינת ישראל, ולאחר שנוכחתי לדעת שגם אם אנחנו מלמדים את ילדינו מה היה כאן, קשה להם לקלוט ולהפנים את מה שהם לומדים - החלטתי לנסות דרך חדשה. הסידרה החדשה שלי "מנהרת הזמן" היא בבחינת ניסיון להביא את העבר אל לבבות הילדים, ולא דווקא אל מוחותיהם. זו הפעם הראשונה שבה אני מסירה לרגע את כובע הסופרת שלי וחובשת את כובע המחנכת המלמדת. זו הפעם הראשונה שבה אני מגייסת את העט שלי לטובת יעד מאוד מוגדר.

שלושה ספרים הופיעו עד היום בסידרה הזאת: מנהרת הזמן 1 - המצור על ירושלים, מנהרת הזמן 2 - מבצע חומה ומגדל ומנהרת הזמן 3 - גבורת תל חי. שלושת הספרים דקים (המפחדים מקריאה יכולים להירגע!), מאויירים ומנוקדים והקריאה בהם קלה מאוד.

שני גיבורי הסידרה, דן ושרון, הם ילדים בני עשר, בני תקופתנו. חוויותיהם, בעיותיהם, חלומותיהם ומצוקותיהם דומים לחוויות, לבעיות ולמצוקות של הקוראים הצעירים, וכך מתקרבים אליהם הקוראים שכינתי אותם קודם "העכשוויים המובהקים". אלא שבניגוד לספרים העוסקים בהווה, דן ושרון מתגלגלים אחורה בזמן אל מאורעות שהתרחשו לפני חמישים, ששים ושבעים שנה, ולוקחים בהם חלק. הפער בינם לבין הילדים של אז, הוא בדיוק אותו פער בין הקוראים לבין גיבורי העבר. דן ושרון שואלים את השאלות שהקוראים שואלים, צוחקים על תופעות שהקוראים בוודאי צוחקים ומתפעמים מאותם מאורעות גדולים שכולנו אמורים להתפעם מהם. דן ושרון הם למעשה הגשר המגשר על פני הדורות. כשהקורא לא מבין מה קורה, גם הם לא מבינים. כשהקורא רוצה לשאול שאלה, הם שואלים את אותה שאלה במקומו. כשמגיני העיר העתיקה שואלים אותם מאין הם, הם עונים בטבעיות: "משכונת רמות". כשמגיני העיר העתיקה מודים שמעולם לא שמעו על שכונה שכזו והמציעים להציג בפניהם מפה, דן ושרון שמחים לרעיון. אלא שאז נפרשת לנגד עיניהם מפה אחרת של ירושלים, מפה שבה ירושלים היא עיר כה קטנה, ללא שכונת גילה, ללא רמות אשכול, ללא כנסת ישראל, ללא מוזיאון ישראל...

רק חמישים שנה חלפו בין העולם של מגיני העיר העתיקה לבין עולמם של דן ושרון, וראו כמה שינויים חלו בארץ ישראל.

שלושת הספרים הראשונים בסידרה "מנהרת הזמן" יצאו לאור בשבועות האחרונים, והתגובות שכבר הספקתי לקבל, מעודדות מאוד. הלוואי שהמבצע הזה יענה, ולו במעט, על הצרכים החדשים של הדור הצעיר, ויקרב אותם קצת אל העבר. אם תקוותי התברו - טעיתי. אם תקוותי יתגשמו, ואפילו באופן חלקי, אשמח בידיעה שתרתמי את תרומתי הזעירה לילדי ישראל לשנת החמישים למדינה.

דבורה עוטר - לזכור ולהזכיר

בוערת בי תחושה חזקה שאסור לו להווה לשכוח את עברו.

מזה שנים כתבתי לנוער וניסתי לזכור ולהזכיר דמויות ממגש הכסף של מדינת ישראל. התחלתי בכך באופן מקרי ובלי כל תכנון מוקדם.

היה זה באמצע שנות השישים. שמעתי אז בערב ראיונות את אהוד בן יהודה, בנו של אליעזר בן יהודה מחדש השפה. נדהמתי כשהקשבתי לסיפורו שלא היכרתי על מאבק אביו ותלאות משפחתו. אני דור שלישי בארץ ומורה במקצועי, ומעולם לא למדתי או לימדתי על המפעל הענק הזה של אדם יחיד - להחיות העברית.

החלטתי לספר את סיפורו של אליעזר בן יהודה מנקודת מבט של בנו הבכור, בן ציון, שנקרא לימים איתמר בן אב"י.

היו כאלה שטענו כי זהו נושא שישעמם קוראים צעירים. אני חשבתי אחרת והחלטתי בכל זאת לכתוב, אבל דאגתי פן לא אמצא מו"ל שירצה להוציא את ספרי. ואפילו אם כן, חששתי שיתקשה לשווקו. הוקל לי כשהעובדות היו שונות. ספרי, **הבכור לבית אב"י**, שהופיע בהוצאת "עם עובד" זכה בפרס למדן, הודפס כבר בשלושים מהדורות. נקרא ומעורר עניין בחידוש ומחדש השפה עד היום. תורגם לאנגלית, לרוסית וליפנית.

כשסיימתי לכתוב את הספר הזה פנה אלי אוריאל אופק ז"ל שערך אז את סידרת

נועזים בהוצאת י. שרברק. הוא הציע לי לכתוב על שרה אהרונסון ואני די היסטתי. כל מה שידעתי על ניל"י בכלל ועל שרה אהרונסון בפרט היה מעט ולא מחמיא ביותר. אך כשבקרתי בזכרון יעקב, שוחחתי עם אחותה של שרה, רבקה, בקרתי בבית אהרנסון, במוזיאון ניל"י ובבית הקברות גיליתי סיפור מעניין שיש בו, ריגול, הרפתקאות, אהבה וגבורה. מרכיבים חשובים לדעתי בספר לנוער.

שרה גיבורת ניל"י, ספרי והמחזה שלי זכו בפרסים. קוראים וצופים רבים, שחלקם הגיעו לביקור בזכרון יעקב, רצו לדעת עוד על המשפחה ואירגון ניל"י. במשך הזמן נוכחתי שאליעזר בן יהודה ושרה אהרנסון אינם מקרים בודדים. יש עוד אנשים ונשים, שלמרות פועלם למען העם והארץ אנחנו שכחנו אותם.

עם השנים הגעתי למסקנה שגם אם איני מסוגלת להציל את גיבורי ספרי מקשיי חייהם ו/או גורלם, יש אולי באפשרותי להצילם מהשיכחה. זה מה שניסית לעשות בספרים נוספים שכתבתי במשך כשלושים שנה. על דמויות שפעלו, ופרשיות שהתרחשו במאה שנות ציונות, ובחמשים שנות המדינה.

אחד מספריי שלצערי לא עורר התעניינות רבה הוא: **סערה באביב**. שגיבורו טוביה קושניר הוא מלוחמי הל"ה, שפילסו את דרכם בחשיכה לעזרת גוש עציון הנצור בראשית שנת 1948 ונפלו עד האחרון שבהם. זהו סיפורו של בן כפר יחזקאל שהתגבר על בעיות בבית, חוסר ריכוז בכיתה ומכאובי גוף ונפש. זה נער שגילה באחד מטילוי בנוסף לפרחים גם את הנערה אביבה. התפתח ביניהם סיפור אהבה שהשתלב באהבתו הרבה של טוביה למסעות בארץ. היו אלה טיולים שחישלו את גופו וחילצו אותו מסכנות אליהן נקלע בשיטוטי הרבים והביאו אותו להיותו בן 24 שנים בלבד, להיות אחד הכוחות המבטיחים בחקר הטבע והצומח של ארץ ישראל - הבטחה גדולה שנקטעה עם נפילת מחלקת ההר.

ספרי **סערה באביב** אינו שווה לכל נפש. אבל מתגובות שקיבלתי הוא מרגש ומדבר לנשמות פיוטיות ואוהבי טבע, שגם אם אינם בהמונים הם קיימים.

למדתי מנסיוני כמורה וכותבת, כי יש גיבורים שקוראים צעירים מסוגלים להזדהות איתם בדרך סיפורית יותר מאשר לימודית. אך מכיון שהנוער, קורא היום פחות - פחת גם הדחף שלי להמשיך לכתוב להם כבעבר.

לפני כשנה וחצי פנתה אלי שרי גוטמן מהוצאת זמורה ביתן. היא הציעה שאכתוב ספרים קצרים שיופיעו בניקוד וילוו בציורים צבעונים רבים ויהוו את תחילתה של סדרה המיועדת לקריאה עצמית של תלמידים בכיתות נמוכות.

לאחר לבטים רבים ונסיונות חוזרים כתבתי לילדים קטנים על שלושה אישים גדולים: הרצל, בן גוריון ובגין, כשבכל סיפור כזה מסופר על מנהיג אחר כילד,

נער, אבא ואפילו סבא. תוך כדי עלילה משפחתית שילבתי גם את החזון והמפעל של גיבור הסיפור.

זו אחת המשימות המסובכות ביותר עמן התמודדתי בכתיבתי. קשה מאוד לספר לילדים שאינם מכירים מונחים בסיסים כציונות, גולה, אנטישמיות, מנדט בריטי, העפלה, מחתרות ועוד ועוד. בנסיונות התמודדות שלי עם סיפורים אלה כתבתי, שינית, קיצרתי, מחקתי וחוזר חלילה. התלבטתי איך ובמה להתמקד, כיצד לבחור משלל האירועים ועל מה לזוטר, איך לטפל בנושאים שנויים במחלוקת, היכן לתאר במילים ומה להשאיר לציור שיחליף את הטקסט. זה היה מסובך ולפעמים מייאש מאוד.

אני מקוה כי באביב, כמתוכנן למרות הקשיים המתמשכים, יופיעו שלושה ספרים אלה. והלוואי שהם ירגשו ויעניינו את הילדים, אשר יכירו בעזרת ההרפתקות והציורים אישים שבזכותם הגענו עד הלום.

תפר ברגמן - רב-חובל שב אלייך

מכל הספרים שכתבתי שניים הם ספרי ביוגרפיה. האחד, כמראה לטושה, הוא רומן ביוגרפי על חייה של קולט אבולקר-מוסקט, שראה אור בהוצאת עם עובד. עלילתו מתרחשת באלג'יר, אוראן וירושלים. מכיוון שספר זה נכתב למבוגרים לא אדבר עליו היום.

הספר השני הוא רב-חובל שב אלייך. (ראה אור בסידרה ראשונים בארץ, יד בן-צבי ועם עובד). גיבורו הוא כתריאל יפה, מראשוני הימאות העברית, שהיה רב-חובלה של סירת הכ"ג. כתריאל יפה הוא אבי. הספר מתחיל ביום לידתו ב-1909 ומסתיים במאי 1941, עם צאת הסירה לדרכה האחרונה.

עוד לפני שניגשתי לכתוב את הספר ואף לפני שהתחלתי לעסוק בתחקיר, ניצבתי על שתי פרשות דרכים: ראשית היית חייבת להחליט אם ברצוני לכתוב ספר היסטוריה או ביוגרפיה ספרותית. החלטתי לפנות לדרך הביוגרפיה - לא רק בגלל שמקצועי הוא כתיבת ספרות אלא גם בגלל שידעתי שמחקרים וספרי היסטוריה מגיעים לקהל מצומצם שממילא מחפש את החומר שהוא מעוניין בו, ואילו אני

רציתי להגיע לקהל הרחב. בחרתי בכתיבת ספר שיביא לקורא לא רק ידע ועובדות היסטוריות אלא גם ירגש אותו, ספר שיגיע אל הקורא לא רק דרך מסגרת הראש אלא גם דרך חווית הלב. ביקשתי לכתוב ספר שיחיה תקופה על צבעיה וניחוחותיה, רציתי שהקורא יחוש את מגע חולות הזהב של תל-אביב הקטנה ואת קצף גלי הים המתנפצים על דפנות סירות המעפילים. ביוגרפיה ספרותית מאפשרת את שילובן של עובדות היסטוריות בתוך מרקם חי, צבעוני ותוסס.

בפרשת הדרכים השנייה היה עלי לבחור את קהל היעד שלי - בני נוער או מבוגרים? בחרתי בכתיבת ספר לבני הנעורים מכיוון שאלה פתוחים לחוויות עזות, ולמרות שלא תמיד יודו בכך - הם מבקשים אנשי מופת שיאירו את דרכם. אין לי אשליות באשר לכוחה של הספרות לעצב את עתידנו, אך קיים גיל בו הזדהות עם דמות זו או אחרת עשויה לנתב את דרכם של הנער והנערה ולשמש להם מגדלור שנים רבות. לשמחתי רבים גם המבוגרים בין קוראי הספר, ומהם קיבלתי את הנלהבים והנרגשים במכתבים שנשלחו אלי.

הרוצה לכתוב ביוגרפיה ספרותית חייב לשלב את סקרנותו וקפדנותו של ההיסטוריון עם דמיונו של הסופר. עליו לאסוף בקפדנות פרט אחר פרט, ובו בזמן לשוות לנגד עיניו את התמונה כולה, אך דמיונו של הסופר הוא המדביק יחדיו את הפרטים, מפיח חיים בדמויות ויוצר זרימה בין חלקי היצירה.

מובן מאליו שהתחלתי את מלאכת התחקיר בראיונות שערכת עם אנשים שונים שהכירו את אבא: בני משפחה, חברים ואלה שיצאו לצדו אל הים. בגלל גילם של רוב המרואיינים הייתי במירוץ נגד הזמן, ועל כך אפשר לכתוב ספר ארוך.

מלבד הראיונות, קריאת ספרי היסטוריה ובדיקת חומר ארכיוני היה עלי ללמוד חומר מקצועי: אבא נמנה עם חלוצי הימאות העברית. הוא היה אוטודידקט מובהק שלמד בעצמו מתוך ספרי ימאות בשפה האנגלית, תירגם, תירגל ולימד את חבריו. רציתי להעביר לקוראי את אותה חלוציות, אותה ראשוניות, ולשם כך היה עלי ללמוד ימאות, או לפחות לקבל מושג בנושא. ביה"ס לקציני ים בעכו ע"ש כ"ג יורדי הסירה פתח לפני את שעריי והצטרפתי אל חניכיו שהשתתפו בקורס מרוכז של ימאות. למדתי חתירה, קשרים, שיט מפרשיות, ומאוחר יותר גם הפלגתי על סיפונה של אניית האימונים של ביה"ס.

כשהרקע לכתיבתו הביוגרפית הוא מקצוע מסוים עלול סופר ליפול לאחד משני הפחים הבאים: אם הוא כותב על מקצועו-שלו הוא עלול להלאות את קהל קוראיו בפרטים שעבורו הם מובנים מאליהם. קטונתי מן ההשוואה, אך אינני יכולה להימנע מלהזכיר את ספרו הנפלא של הרמן מלוויל מובי דיק, בו הוא מרבה להשתמש במונחים שהיו שגורים על פיהם של ציידי לווינתנים, עד

שלעתים הקורא מאבד את ידיו ואת רגליו בתוך שפע המידע המקצועי. אך אם הסופר למד את מקצוע גיבורו לצורך כתיבת הספר, כמוני, הוא עלול ליפול בפח אחר, במלכודת ההתרברבות: "הנה", הוא יאמר לקוראיו, "ראו כמה למדתי, עד כמה אני בקי בנושא!" זו הסכנה שארבה לי. היה עלי להלך על חבל דק השזור מהמידה הנכונה של מידע מקצועי ולהיזהר מפילה לתהום ההפרזה.

כשהחומר נאסף וכבר ידעתי שאכתוב ביוגרפיה ספרותית לבני הנעורים היה עלי להחליט החלטה שלישית, חשובה לא פחות משתי הראשונות: מהיכן להתחיל את ספרי? האם אתחיל בסוף, ביום צאת הסירה, ואחזור לאחור במעין "פלש בק"? ואולי אתחיל באחד השיאים של חיי אבי, הפיקוד על אנית "טייגר היל", שהוא הביא לחוף תל-אביב ביום בו פרצה מלחמת העולם השנייה? בחדתי להתחיל ביום בו נולד למשפחה מסוימת ובתקופה מסוימת, ולאחר מכן להתעכב על ילדותו ועל אישים ומאורעות שעיצבו את אופיו ואת האידיאלים שהנחו אותו כל חייו.

על מה אישים את הדגש בכתובת תולדות חיי של כתריאל יפה? אלה המכירים את שמו מקשרים אותו תמיד עם כ"ג יורדי הסירה, אך אבא פעל מתוך תחושה שחיי עלולים להיות קצרים, והוא הספיק בשלושים ושתיים שנות חיי מה שמעטים מספיקים לעשות בחיים ארוכים. כבר מנעוריו היה פעיל בהקמת הפלוגה הימית של "הפועל" ובפעולות "ההגנה". ב-1934 היה בכיר המלווים הימיים של אנית המעפילים "ולוס". לאחר מכן היה בין מקימי נמל תל-אביב, נמנה עם מדריכי הקורס הימי הראשון בשדות-ים, ליווה אניות מעפילים, היה אחראי על הורדות רבות בחופי הארץ ולבסוף היה מדריכו הימי של הקורס שלימים כונה "קורס הכ"ג". יתרה מזאת, פעמים רבות ניצל ממוות בנס בפעולות הרבות שהשתתף בהן ולכן ניתן לומר שבמידה מסוימת קיימת מקריות בעובדה שניספה עם כ"ג חבריו.

החלטתי להעמיד את הדברים בפרופורציה הנכונה: פרשת הכ"ג מוצאת את מקומה רק בסופו של ספר, בפרק הארוך שכיניתי "אחרית".

מובן מאליו שהיה לי קושי נפשי לחזור ולבדוק את החומר הקשור בפרשה זו: אינני רוצה להחיות ויכוח ישן, אך נראה לי שאין עתה ספק שהפעולה הייתה מיותרת ובגלל מערכת של שיקולים מוטעים וחוסר מידע שלחו את הלוחמים לפעולה שלא היה להם כל סיכוי לחזור ממנה.

ברצוני לעמוד בקצרה על שתי נקודות תורפה המצויות לעתים בכתובה לבני הנעורים. לא פעם נופל הסופר בפח פישוט היתר: קורה שגיבור סיפורו הוא אמיץ ו/או מוכשר וכה מושלם עד שהוא מנווט את דרכו בעלילת הספר כדמות מופת שאינה משתנה עם הזמן. אך דמות מופת אין פירושה אדם מושלם, איש ללא דופי. דווקא מורכבותו של הגיבור, משחק האור והצל של מעלותיו וחסרונותיו

הם ההופכים אותו לאנושי, לאמין. לכולנו - ילדים כמבוגרים - יש לעתים צורך בגיבור כל-יכול שיגשים את משאלותינו הכמוסות בקלות האלגנטית של ג'ימס בונד. על צורך זה פורחת ממלכת הבידור. סיפור העלילה משתנה מספר לספר, מסרט לסרט, אך הסופר-גיבור אינו משתנה לעולם. אך האם הוא גיבור של ממש? אמרו אבותינו: "איזהו גיבור? הכובש את יצרו?" על אותו משקל נוכל לומר: "איזהו גיבור? הכובש את פחדיו?". מי שאינם פוחדים לעולם גבורתם אינה גבורה ואין הם יכולים לשמש דמויות הזדהות לכולנו, המהססים תדיר, הפוחדים וסובלים מחסרונות-אנוש. אין לי ספק שהקורא הצעיר בן זמננו מתווכח ונבון דיו לקבל גיבור מורכב ומשתנה ולהזדהות אתו. למרות הסופרלטיבים הרבים ששמעתי על אבי ניסיתי לעמוד גם על חסרונותיו.

נקודת תורפה אחרת בכתיבה ביוגרפית נובעת משפע החומר העומד לעתים לרשותנו. קראתי ספרים רבים על עליה ב' והסתבר לי שאלה מהם המתארים את מסען של כמה וכמה אניות מעפילים "מאבדים" את הקורא: הוא מתחיל להשתעם. עברו כל מסע דומה לקודמו והא מניח מידו את הספר בטרם קרא אותו עד סופו. לכן, למרות העובדה שאבי הביא אל החוף כמה וכמה אניות, בחרתי להתרכז בתיאור מסעה הראשון של "ולוס" ובפרשת "טייגר היל". לא התעלמתי מעובדות היסטוריות, אך מלאכת הסיפור דורשת מרקם מגוון ודגשים שונים ממלאכת המחקר.

1909-1941. תקופה ארוכה שאינה עשויה מקשה אחת, אך ניתן לומר עליה שהייתה זו תקופה הירואית, מלאת פאתוס. אנשים דיברו על אידיאלים ובדרך כלל גם חיו לפיהם. בתקופתנו משתמשים בני הנוער - וגם לא מעט סופרים - בשפה "רזה". אין הם מרבים לדבר על אידיאלים ולא פעם הם מגינים על עצמם במעטה של ציניות. איך כותבים על תקופה שהייתה גדושה במעשים ובפאתוס לבני הנוער של ימינו? שמים דגש על המעשים ומתייחסים בהומור ובחיבה אירונית אל הפאתוס.

"רומנצ'יקה, ידידי, רומנצ'יקה", אמר קלצ'קין, מחליף ט' בצ' כדרך הרוסים, "זה טוב לנשמה, אבל מרומנצ'יקה לא חיים." כתריאל טלטל את ראשו. איך יתאר את הכמיהה העזה, את הגעגועים למרחבי הים, לאוקיינוס הפתוח, לשפעת המים הגואה, למשברי הענק הדוהרים מיבשת אל יבשת? למי יספר על הרצון להתמודד עם סערות הים וגליו, לכבוש אותו כיבוש שכולו אהבה? (עמ. 48)

איך כותבים על אדם שהקדיש את חייו לעם היהודי ולישוב בארץ-ישראל בעידן בו התחלף הפסוק "טוב למות בעד ארצנו!" ב"טוב לחיות בעד ארצנו!" ולאחרונה ב"טוב לחיות!"? שמים דגש על הדוגמא האישית. הצורך במופת אישי קיים בגיל

הנעורים, ולעתים הציניות אינה אלא ציפוי דק על נפשם הרגישה של אלה שבבוא העת להתגייס יתנדבו ליחידות הלוחמים המובחרות. מכיוון שרוב הנוכחים כאן הם אנשי חינוך, אסיים בקריאת קטע מתוך הספר בו מטביע אחד ממוריו של כתריאל חותם עמוק על נפש תלמידיו. הדבר מתרחש ב-1924. שתים-עשרה שנים לאחר מכן, ב-1936, יוקם נמל יפו. (עמ. 40).

מתעניינים בספרים

נחמה בן-אליהו - סיפורי עקום-נוסטלגיה ירושלמית

רופא המשפחה השכונתי שלנו ד"ר נפתלי הייזלבק ז"ל נהג לומר שהוא אוהב להיות הרופא השני והמרצה הראשון - וזאת למה? כי עד שמגיעים לרופא השני, הסימפטומים מתבררים והאבחנה מדויקת יותר. ומרצה ראשון בכנס מדוע? כי אחרת, הדוברים הקודמים אמרו את אשר התכוון לומר. ואני הקטנה, דוברת תשיעית בכנס... במשך שש שנים השתתפתי בקביעות מדי יום ו' בתכנית רדיו "פרלמנט ירושלמי".

בכל שבוע קבענו נושא בו דנו וסופרו סיפורים הקשורים לנושא. התכנית עסקה בנוסטלגיה ירושלמית מובהקת. והיו לה מאזינים רבים בכל הארץ.

לא פעם תמהתי מה לאברשה הקיבוצניק מאפיקים או לזיוה הצעירה מכפר ויתקין, אשר העידו כי הם מאזינים בשקיקה לתכנית ונהנים מתכניה.

אין זאת כי צדק אותו סופר אשר אמר כי "אם ברצונך להיות אוניברסלי, ספר על כפר הולדתך".

אם הסיפור כן, אותנטי ויש לו אמת פנימית צרופה, הרי ידבר אל לב הקורא. שכן אנו שותים בצמא סיפורים המעוגנים במקום שהוא מרוחק מתודעתנו, בהווי זה, כמו "יוקה השחרחרת" או "הנערה מטיבט" המתארים מקומות זרים לחלוטין. ברשותכם, אדגים דברי מתוך ספרי **פעם בירושלים** שהוא פרי אותה תכנית רדיו.*

שכונה (עמ' 170) : כתושבת שכונה ירושלמית ותיקה, תיארתי שכונה מסוימת בעיר בה נולדתי, גדלתי ובה חיו אבותי דורות רבים.

באותה מידה ימצא עצמו בן שכונה צפתית, טבריאנית או תל-אביבית, נכסף אליה. שכונה - ולא שיכון! בשיכון, ההווי אחר והמנגינה שונה. אך, אם המעגל מצטמצם לרחוב מסוים, הסיפור מתמקד בו, הוא מהווה כעין קוד לאנשים שהכירו אותו ואת הקשור בו. כמו:

סודות מרחוב החבשים (עמ' 178) : בשיר הייתי נאמנה לעובדות הסטוריות. ברח' החבשים גר אליעזר בן-יהודה. ממול, ניצב באותם ימים וניצב עתה מבנה של "הכנסיה החבשית". אגדה הילכה בקרב ילדי ירושלים כי החבשים גבוהי הקומה בעלי הגלימות הארוכות והשחורות חוטפים ילדים ומסתירים אותם מתחת לגלימותיהם.

לסיפורי מקום יש ערך תיעודי של מקומות ואישים. השמות נשלפים מעטו של הכותב ומנציחים אישים, חוויות ואתרים.

ד"ר פרפר הרופא הקשיש כבד הגוף בעל המבטא הגרמני המסורבל ששכן בדירה אפלולית, ספוגת ריח מיוחד, שהיה תערובת של ליזול, יוד ותרופות אחרות. כל אלה מצאו את ביטויים בשיר.

הרופאים מרחוב הנביאים (עמ' 96) : כל יוצר מאיר פן אחר של רחוב הנביאים, מביט עליו מזוית ראיתו הפרטית.

האחד מתמקד בבתי החולים הרבים המצויים בו. החל ב"רוטשילד" שהתפתח

* הספר השני באותה תכנית: **עוד פעם בירושלים**

לאחר מכן ל"הדסה" המפורסם. ב"בית החולים האנגלי", ב"ביקור-חולים", ב"זיו", בית-הדגל ובאחרים.

האחר, זווית ראיתנו מוסדות נוצריים, כמו "סאן ז'וזף, בית תבור-המכון השוודי תיאולוגי למקרא, הכנסייה האבנגלית, בית-ספר האנגליקני ועוד.

האחר- בקונסוליות שמצאו משכנן בו, שהרי נקרא: "רח' הקונסולים".

ואילו אני בחרתי בזווית ראייה שונה. עד כמה שידיעתי מגעת, הרי דר' פרופר לא הוזכר עד היום ביצירה כתובה ויש בכך משום הנצחה לדמות מופלאה זו.

סיפורי מקום הנקראים על ידי בני המקום בהווה ועוד יותר מכך על ידי תושבי המקום בעבר, לגביהם, כל זיו, כל שלט ישן, מרטיט בהם נימים חבויים ומעורר שובל אסוציאטיבי של זכרונות.

איזכור המקום משתף חושים רבים: חזותיים, שמיעתיים, ומעל הכל, מעורר את חוש הטעם ואת חוש הריח.

סיפורי המקום מבוססים על ריאליה אך שזורים בדמיון. הם מהווים גשר וקשר אל העבר.

רחוב בן-יהודה קיים בירושלים, בתל-אביב, בעכו ובערים אחרות. סברתי כי שם הרחוב מחייב, ועל-כן כתבתי על:

עברית ברחוב בן-יהודה (עמ' 77) : בילדותי, סופרה הבדיחה על התייר אשר הצביע כלפי המאור בשמים ושאל: "סליחה, תוכל לאמר לי, זה השמש או הירח?" השיב הנשאל - "מצטער, אני לא מקומי" ... ואילו הירח שלי, מקומי הוא. הדברים המתוארים להלן: רק ירח ירושלמי יכל היה לראות ורק בשכונותיה הצפוניות של העיר. *(את אשר ראה ירח של חצות. עוד פעם בירושלים - עמ' 58)*

ואסיים לכבוד הקהל הנכבד בשיר הצדעה למורה. (השיר: למורה, פעם בירושלים - עמ' 68).

הנחלת המדור לספרות ילדים ונוער אבלים על מות

פרופ' מנוחה גלבוט ז"ל

חוקרת ספרות עברית וספרות ילדים

וממשתתפיו המסורים של רבעוננו.

במבט ראשון

מאת: גרשון ברגסון

1) ילדה אחת גרה על ענן,

כתב: משה אורן, איורים: כריסטונה קדמון, הוצאת שוקן לילדים, 1997, (לא ממוספר), מנוקד, צבעוני.

2) אילו הייתי ענן,

כתבה: עליא אבו שמים, ציורים: נעמה גולומב, הוצאת: דרור, 1997, (לא ממוספר), מנוקד.

הנושא בשני הספרים הוא ענן. הראשון - בפרוזה, השני - מכתבים קצרים, מחורזים, בשני טורים, שניהם בז'אנר של דמיון.

ילדה אחת גרה על ענן - מתארת באריכות כיצד הגיעה לשם. הוריה, לוליינים בקרקס. דואגים לה, ובמכתביהם אל "ענן יקר" הם מבקשים שהענן ישמור על הבת הקטנה ניקול, "שהיא שם למעלה".

יש עוד מוטיב אחד משותף: המיטה. הענן אומר לה, "בואי תראי איזו מיטת מלכים הכנתי פה במיוחד לכבודך". או: מדי ערב עלתה ניקול לעשות את שנת הלילה על הענן שלה".

גם בספר "אלו הייתי ענן", מדמיין "הגיבור":

"יכולתי להתגלגל בכל השמים ובמטה רכה לעצם את העינים".

מוטיבים משותפים נוספים לשני הספרים: עננים גדולים וקטנים, פיל וזקן הפילים, בלונים, חושך ועוד.

אך יש הבדל מהותי:

בספר הראשון אנו עדים להרפתקה דמיונית, בספר השני אנו מתמקדים בעולמם הדמיוני של הילד והמבוגר, המעביר אותנו להרהורים על שאלות חיי יום יום ותשובות לאיסורים המכבידים על הילד ומתבטאים במלים כמו: "אסור", "מספיק", "תפסיק לחלום", הילד מתנחם בכך שהוא ענן ואינו מקשיב לדברי התוכחה והמוסר.

בשני הספרים האיורים ממלאים תפקיד חשוב:
כריסטינה קדמון בסגנון ריאליסטי, נעמה גולומב בסגנון של קו שרטוטי
קריקטוריסטי - את שניהם הילד הקורא יבין ויפנים.

איזה פחד

כתבה: ליאורה כרמל, ציורים: דרור אדם, הוצאת: תשרי, 1997, מנוקדים.
סידרה בשם ספרי איזה פחד. מיועדת לגילאי הכיתות הבינוניות.
הופיעו שניים: תנין בכנרת ו-עורבים. עומדים להופיע: דמויות מסתוריות
ו-קרלות מעבר לקיר.

הסיפור הראשון תנין בכנרת - מתאר משפחה שיצאה בחופש הגדול לים כנרת.
במשפחה אמא, אבא, יעל האחות בת שבע וחצי, והילד הדובר בסיפור, רועי.
המשפחה שמחה על החופשה בתקופת החופש, פרט לילד המצהיר שאינו נוסע:
"עד שלא מוציאים את התנין שיש שם, אני לא מתקרב לכנרת". וכל העלילה
מתרכזת סביב פחדו של הילד מפני התנין שגם שמו רועי הנמצא בכנרת. עד
שבסופו של דבר משכנעים אותו שכן יסע.

העלילה משתרעת על פני ימים ספורים, הילד מדמיון שתנין מתקיף אותו גם
בהקיץ וגם בחלום, עד שבסופו של דבר התנין אמנם זוחל ומגיע לאוהל של
המשפחה. הוא מסתבך בבד של האוהל, מתקדם לכיוון המים וה"אהל שלנו
התקדם אלינו ובתוכו תנין משתולל".

אבא הזמין עזרה מחמת גדר, ושלושה אנשים התקרבו למקום האירוע והרדימו
את התנין.

לאחר מכן סר הפחד של הילד, והוא מצהיר שמעכשיו ישהה במים בוקר, צהרים
וערב.

הסיפור ריאליסטי, והפחד של הילד - מגיעיו ופתרונו, מוצדקים.

גם הסיפור השני עורבים מתמקד בחופשת הקיץ. רותם משתעמם, מבלה
בשכיבה על הספה, אינו מחפש חברים, ומגלה גוזל של עורבים. הוא לומד על
הסולידריות שלהם בהגנתם על חבריהם, על מסירותם עד אין קץ ועל נחישותם
לנקום במי שפוגע בהם.

גם עלילה זאת מתרחשת בימים ספורים. הקוראים ילמדו על אורח חייהם של
העורבים, חוכמתם ועל זכרונם ונטירתם לגבי אלה שלדעתם פגעו בהם.

את הסיפור על העורבים אפשר היה לקצר במקצת. לעיתים נדמה כי המחברת
מגזימה ב"קָרַע קָרַע", יותר מדי חוזרת על הפגיעה בילד.

קייץ אחד על חוף הים

כתב: הרברט גונטר, תירגמה מגרמנית: יהודית ברלב, הוצאת אחיאסף, 1996, 112 עמ'.
מלטה יאן אוהב את חברתו לכיתה, קתרינה, ובחופשת הקייץ הם מתכתבים ומגלים אהבה זה לזו. אך בחופשה על חוף הים הוא פוגש את בטינה ואת משפחתה, ויחסו לקתרינה מתערער.

בטינה נערה חריגה. מאז היוולדה "אינה מסוגלת להיזיז איבר ולתפקד ללא עזרת אחרים". אך היא מקרינה חום ומצטיירת בעיני יאן כנערה חכמה, ונוצר קשר ביניהם. מכאן ואילך יאן מהרהר מהי האהבה, ושואל: האם אפשר לאהוב שני אנשים בבת אחת?

היחסים שבין יאן לקתרינה אינם כתמול שלשום, וקתרינה שואלת את יאן: "אני חושבת שהתאהבת בבטינה".

הסופר אינו מסיים את הסיפור חד-משמעית. הוא מתאר את היחסים בין הצעירים ומשפחותיהם, בתת-כותרת של הספר הוא כותב: "ואיך הכרתי נערה נפלאה", ומשאיר את הקוראים (כיתות בינוניות ומעלה) להתלבט ולפרש "אהבה מהי".

העשפחה הנודדת

כתב: אורי אורלב, עיורים: אלישבע געש, הסידרה: לקוראים מתחילים, כתר, 64 עמ', שחור-לבן, מנוקד.
בספר 5 סיפורים, מהם קצרים: 6-7 עמודים ומהם ארוכים יותר: 12-17 עמודים.
סגנונו של אורלב פשוט ובהיר, והוא מתאים מבחינת אוצר הלשון והתוכן לקוראים מתחילים, וגם לכיתות בינוניות. התוכן לקוח מחיי הילדים.

כך למשל בסיפור "המשפחה הנודדת", מתאר אורלב, בהומור רב, את "נדודי השינה" של המשפחה, בעוברם ממיטה למיטה, ומשתף באירועים מלבד בני המשפחה, גם את החתול והכלב.

כל אחד נאבק על מקום נוח, אך מוותר לטובת הזולת.

"שוב נודדים מחדר לחדר, ממטה למטה... אבא כבר אין לו שום שאיפות חינוכיות... הוא רק מבקש לישון בכל מחיר, לישון בכל מקום בתנאי שלא ידחפו אותו החוצה".

לבסוף סיפור על שודדים שחדרו הביתה, והכלב "תקע בו את שיניו", והבריחהו. ובאותו הומור גם הסיפור "התחרות". אורלב משבץ שם ביטויים אבסורדיים כמו "קרח מטוגן", או "אשה שצמחו לה אצבעות מן הכתפים". הסיפורים מסתיימים בסוף טוב, והם גם מותאמים מבחינה פסיכולוגית לגיל שלפנינו.

כפתורים

כתבה: יעל בן-ברוך, אייר: נתן הלפרין, הוצאת "דני ספרים" 24 עמ', מנוקד, צבעוני.
"פעם היה איש ושמו פרפקטור". הפתיחה 'פעם היה', מובילה לז'אנר של אגדה. גם השם מעורר אסוציאציה והאיש שייך לסוג של מצוינות. הוא "פרפקט", אנו יודעים עליו שני דברים בלבד: האחד: שהוא בעל-נפש רגישה, והוא "זורק מטבע לנערה שעומדת ברחוב ומנגנת בכנור". והשני: שהוא מצטיין בהפעלת המכונה לתפירת כפתורים. המכונה יכולה לתפור אלף כפתורים בשעה. עד כאן עניין ריאלי, ובמצב של התפתחות הטכניקה, ייתכן, שקיימות מכונה המסוגלת לבצע מלאכה זאת בצורה שאיש לא שיער, והיא מצמידה את הכפתורים לבגדים למיניהם מכל סוג: כפתורים מזהב, כפתורים משנהב, כפתורים מפלסטיק או מעץ, ממתכת, גם מבד נוצץ. אימתי אנחנו עוברים ממצויאות לדמיון? כאשר איש הפרפקט לחץ בטעות על כפתור שאינו מיועד לתפור כפתורים אלא לפרום את הכפתורים התפורים בחליפות, בחולצות, בשמלות, ואלה עפו מהן ומילאו את כל הסביבה בכל מיני כפתורים שונים ומשונים. אך גרוע מכך, הכפתורים נפרמו גם מהבגדים שאנשים לבשו. "וכל האנשים החזיקו במכנסייהם לבל יפלו".
כאן האלמנט האגדי, שהגולם קם על יוצרו. הסיפור מזכיר לנו את הגולם מפראג של ליווא, או את שולית הקוסם של דיקה, שניהם מבססים את סיפורם על יצור כפיהם שקם על יוצרו.
הספר מתאים לכיתות נמוכות ובינוניות.

חגי ישראל

כתבה: רבקה גריכטר, הוצאת "תמוז", 96 עמ', מנוקד. מחזות לתלמידי בתי-הספר.
בספר מחזות לחג הביכורים, חג החנוכה, חג הסוכות, מחזה לחג הפורים, ומחזה ליציאת מצרים, והוא מיועד לכיתות הבינוניות. כל המחזות כתובים בחרוזים, וכמעט כולם בבתים של 4 שורות. אין במחזות מתח ואין עלילה. כמעט כולם הם פרפרזה של האירועים שהיו.
נראה לי שבת-הספר יימנעו מלהציג את המחזות במוסדם, כי על אף שהמחברת מציינת בכותר משנה "מחזות", אין בהם מה שנדרש במחזה: עלילה, מתח, דמיון וכדומה.

גליצו יוצא לנודד בדרכים, או פה קורה בארפגונות העלכים.

כתב: אפרים סידון, נייר: יוסי אבולעפיה, "כתר", לא ממוספר, צבעוני, מנוקד.
גליצו הוא ילד מוזר, מה שמאפיין אותו הוא שהוא יודע מראש את מחשבות

הזולת, ומתחרה עם החכם של המלך, שגם הוא מנחש את מעשי השרים בארמון המלוכה.

הוא ידע ששר החוכמה ושר האוצר החליטו להמית את המלך ואת גליצו, והכינו ארוחה מהולה ברעל.

המלך אינו מאמין לגליצו, "האם שרי האהובים רצו להמיתני? והמלך מכריז: "להוציא אותו להורג מיד". אך לבסוף הקנוניה מתגלית, גם המלך וגם השרים רוצים לקנות את לבו של גליצו, אך הוא מסרב, מחליט לחפש מקום "שבו הצדק שולט, מקום שבו מדברים רק אמת". ומחבר שיר על שלטון אמת ללא חנופה, ועל כך שאין להאמין לאלה האומרים ש"הכל זה בשבילכם".

הספר הוא בפרוזה מחורזת. והילדים שיקראו את הנאמר בו, מכיתה א' ומעלה, יגיעו למסקנה שהפופליסטים מרמים ואין להאמין להם.

יפ וינקה

כתבה: אני שמידט, ציורים: פיפ וסטנדורף, תירגמה מהולנדית: אופירה שפירו-מאורסון. הוצאת עם-עובד. 1997, 146 עמ', מנוקד.

יפ וינקה, הם ילדים הולנדיים, והמחברת, אני שמידט, מספרת על אורח חייהם המקיף עולם ומלואו.

אנו מוצאים סיפורים על יפ ההולך אל הספר כדי להסתפר, והשפעה של חברתו ינקה על תספורתו. אנו מוצאים תיאור על יחסם לצעצועים שלהם, או על מחלת ינקה בשפעת, אנו עדים למסיבת יום הולדת ועוד.

בספר סיפורים (מעל לחמישים) מיניאטוריים, והם משקפים את חיי הילדים בהולנד.

אני שמידט היא סופרת ידועה בהולנד, קיבלה פרסים שונים על יצירותיה, ונראה לי שגם ילדי ישראל ייהנו מהקריאה בספריה.

היעים הצבעוניים שלי

כתב: ד"ר סוס, תירגם: בני הנדל, ציורים: סטיב ג'ונסון, ולא פנצ'ר, הוצאת: מודן, 1997, לא ממוספר, צורה אלכומית, צבעוני, מנוקד.

בני הנדל תירגם את ספרו של סוס, והצליח להביא את הטקסט בחרוזים מצומצמים וקולעים למטרה.

בכל שני עמודים, בהתאם לאיורים הצבעוניים, ישנם אפוריזמים שמשמלים את מצב רוחו של המחבר האמריקאי הפופולרי והאהוב על הילדים בכל העולם.

עיקרו של הספר בצבעים המרהיבים המלווים בטקסט למשל: בדפים המצויירים בשחור נאמר:

"פתאום - יום שחור/ רועש וזועף/ נוהם על כל צל/ של ענן שחולף".
וכך בכל הספר יש תיאום נהדר של הצבע והטקסט.
ספר זה ידבר אל לב המבוגרים לא פחות מאשר אל לבם של הקטנים.

בעטלכת הילדים

כתבה: זהכית רוטנברג, איירה: עדינה רודשכסקי, הוצאת: דני ספרים, 1987, 31 עמ' אות גדולה, מנוקדת.

את הרעיון של "ממלכת ילדים" הגה קורצ'אק, בספרו המלך מתיא הראשון. הסופר כתב סיפור דמיוני על ריפורמה בממשל. הוא שאף שלכל האנשים יהיו בתים נאים ואוכל מזין.

המלך הצעיר חולם על שלטון צודק, הנוגע בפרטי פרטים ומכניס את קוראיו לפני ולפנים של בעיות החברה.

הוא מציע שבכל בי"ס יהיו נדנדות וסחרחרות ומוסיקה.

יהיה בית הנבחרים של הילדים וזה תיאורו: "כפות המנעול של הדלתות יהיו נמוכות יותר, באופן שגם הצירים הקטנים יוכלו לפתוח בעצמם את הדלת. הכסאות נמוכים יותר כדי שרגליהם לא תתנדדנה באויר, והחלונות נמוכים יותר כדי שיוכלו להשקיף החוצה בשעה שהישיבה לא תהיה מעניינת ביותר.

כך גם ממלכת הילדים של רוטנברג.

היא תהיה שונה מכל ממלכה אחרת. המחברת מתארת ממלכה ומתייחסת לפרטי פרטים, בממלכת ילדים זו מסופקים דברי מזון מתוקים שכל הילדים אוהבים.

בממלכה זו אין חוק וסדר, והיא כעין ממלכת מקלט לילדים שמאסו בלימודים ושרבו עם הוריהם, או "לאחרים שחיפשו שינוי והרפתקה".

בממלכה זאת אסור יהיה למבוגר לבקר. הסיפור מספר על מבוגר שנראה כמו ילד, שהחליט לבדוק איך "מתנהלים העניינים בממלכה ולרשום רשמים. עברו ימים רבים, ואחרי הרפתקאות רבים הגיע סוף סוף לממלכה.

המחברת מפיו של המבוגר, מבקרת את ממלכת הילדים ורואה בה שלילה.

"הילדים משחקים מסתובבים ולא לומדים" הילדים גילו שמבקר הוא מבוגר והגיע הזמן לעזוב את המקום. אך ברשמיו הערכה אמביואלנטית. "סיפורים על ממלכה מופלאה ומרוחקת". ממלכה ציורית שונה ומיוחדת. ממלכה שלה שליט

חכם ונערץ שלא קבע דבר, כיון שכל אחד עשה את שלבו חפץ".
המסופר בהרבה בחרוזים דקדוקיים: עליתי/הייתי. נכנסתי/קרסתי, אמרתי/
התרוחתי, הופיע/הודיע, הזמנתי/לעסתי/ נותרתי ועוד.
האיורים קריקטוריסטיים, בקווים.

אני רוצה הביתה

כתבה: חוה טל, איורים: מיכל בוננו, ספרית פועלים, 1988, 24 עמ', צבעוני, מנוקד.

יוני הוא ילד המבקר בקיבוץ אצל סבתא וסבא.

אין אנו יודעים באיזה גיל הילד יוני. המחברת לא ציינה את גילו, ולא תיארה אותו בפרוטרוט, אנו רק יודעים, מהתחלת הסיפור, שהוא מתגעגע הביתה. בכל שיחה ובכל תוכנית המוצעת לו - הוא משיב בשלילה ואומר: אני רוצה הביתה. סבא וסבתא מנסים להנעים את שהייתו בקיבוץ ולהפיג את השעמום שלו - לפי דבריו - אך לא מצליחים. עד שהוא מכיר את תמיר, גם הוא ילד שאין אנו יודעים את גילו - ובהשפעתו יוני משנה את החלטתו ורצונו, וכאשר אביו מתקשר אליו כדי להביאו הביתה הוא עונה שאינו יודע כמה זמן יבקר בקיבוץ.

מוסר השכל: ילד, כל ילד, מסוגל להתאים את עצמו לתנאים חדשים, כאשר מוצא עניין בעיסוקים המעניינים אותו, וכל אחד לפי משאלות לבו.

לאיתי אין אבא

כתב: ישראל שור, ציורים: נורית צרפתי, משרד הכטחוו, 1997, 24 עמ', צבעוני, מנוקד.

ישראל שור מתאר את הקמתה של משפחה חדשה לאחר אסון. אבא של איתי, נהרג בתאונת מסוק שאותו הטיס.

המחבר כלוקח חלק בסיפור, ניגש לילד היתום בעדינות רבה.

האב החדש ואיתי מבקרים באנדרטה שהוקמה לזכרו של אבא של איתי, וגם נקשר קשר אינטימי בינו לבין הילד, שאפשר להניח מתגעגע לאבא, אך גם כמה לדמות גברית שיזדהה אתו. הסיפור מבוסס על האוטוביוגרפיה של המחבר שהקים משפחה עם אלמנת הטייס שנהרג. אך אין לראות בסיפור רק מקרה ספציפי של המחבר. הסיפור תופס משפחות חדשות רבות, של אלמנות, שנותרו לאחר שבעליהן נהרגו במלחמה, והן נשארו עם ילדיהן, בהיותן צעירות, וגם לא צעירות, ששואפות להקים משפחה חדשה, גם בזכות עצמן וגם לטובת ילדיהן. הספר עונה על צרכים פסיכולוגיים וחברתיים ואולי גם כלכליים, שהם ריאליים, לצערנו, בחברתנו.

מתוך 'ספרים הם ידידים'

מאת: רות גפן דותן

סיפור על נמרודון

כתב: אלכס אפשטיין, איורים: דוכי קייד, הוצאת: "כתר" 1997, 16 ע' לא ממוספר, מנוקד.
בידיוני, דימוני, חלומי - בו מפגש בין ילד, הוא נמרודון לבין חיזר, המופיע, יש מאין, במעין חלום בהקיץ או בלילה. מופיע - ונעלם בהפתעה. החיזר הזה, שהוא גם משכיל (יודע צרפתית!), מעין "איתי" שרק ילדים זוכים לאמונו.
בעידננו, שבו מעל המרקע הבייתי נפגשים ילדים בסרטים בידיוניים, שלפרקים הם אפילו "מפחידים" - בעידננו שבו מתווכחים אם יש או אין עב"מים - וילדים שומעים כל זאת ומסיקים את מסקנותיהם-הם, ודאי יהיו מי שיהנו ואולי גם יחלמו שגם הם יפגשו יום אחד בחיזר חביב וחכם כזה.
לסיפור אין סיומת ואין אנו יודעים אם ומה עלה בגורל החיזר. האם שב וחזר ולו רק בחלום?
האיורים, ייחודיים, צבעוניים.

חיה בהפתעה

כתבה: דורית אורגד, איורים: נורית צרפתי, הוצאת: "הד ארצי/ספרי מעריב" 1997, 55 ע'.
סיפור מציאותי. עכשווי אמין ומחוייך. בגוף ראשון - ובדרכה הסיפורית-ייחודית של דורית אורגד. מפתיע! תחילתו ב: "בשום אופן לא! די אמיר. מספיק. וגם אתה ליאור. לא יעזור לכם כלום... כשעולה עניין החיות אין מה לעשות. לא גור-כלבים. לא חתלתול. לא ציפורים בכלוב. שום חיה לא תכנס לבית שלנו שיהיה ברור!"

עד ש... יום אחד התהפך הגלגל. תוך כדי מכת-עכברים, מגיע בעקבותיהם חמוס-גמדי (שכונה בפי הילדים "מוסי"). הקטנצ'יק הזה פותר את בעיית העכברים וזוכה בפרס מפתיע.

תוך כדי אריגת הסיפור אנו לא רק מקבלים מושג מדוייק על החמוס - הוא המוסטלה - (וזה הן דרכה של ד.א. בכתביה על בע"ח) - אלא אף כבסיפור הקודם "דנה ודגיג הזהב" מסתבר לנו שחית מחמד יכולה להיות כל בע"ח באשר הוא...
סיפור חביב ומהנה. ניתן ולכן גם כדאי לקריאה בהמשכים לאלה שעדיין אינם קוראים בעצמם.

עִיטְקוֹפּוֹר

כתב: שמואל כנשלום, איורים: שחר לולכ, הוצאת: "ספרית-פועלים/לילד הקורא" 1997, 109 ע'.

סיפור מציאותי, עדכני ואמין.

בלשון תיקנית סיפורית - ציורית, סיפור התמודדות של ילד קשה-ראייה, המסרב להרכיב משקפיים פן יחבלו בתדמיתו בעיני הילדים, פן יפריעו לו להגשים משאת נפשו - להצטיין בספורט.

כל זאת - תוך כדי התלבטות ומערכת יחסים הדוקה עם סבא מיוחד, במינו, שבעזרת סיפוריו - משכנע את נכדו שאפשר גם במשקפיים!! גם כלב בסיפור שהוא "ממש בן-אדם" והילדה לילי בת הכתה. גם מעשה בבול יקר-ערך ואבא ש"היה מתרוצץ אתי מול הסל ונהנה כאילו היה בן גילי", אמירתו של סבא כי "זה מה שחשוב באמת, זה לא האם הילדים יקראו לך בשמות... זה מה שאתה חושב על עצמך, איך אתה מקבל את אורי כשהוא מרכיב משקפיים, האם אז אתה ילד אחר... האם פתאום במשקפיים אתה הופך להיות פחות אהוב, פחות אורי?!" כך, ובכמעט תקלה, בעזרת הכלב והמשקפיים מביא גיבורנו לנצחון קבוצתו בכדור-סל...

ליווי לבטיו, סבלו של גבורנו, אמוניו הקשים והמתמידים - ועוד ועוד, יוצרים לנו ספר שכדאי מאוד לקוראו, ורצוי ב"קריאה-פעילה" (ובהמשכים). גם מפני שהסיפור מעניין. גם מפני שיש על מה לשוחח בעקבותיו. גם מפני שהוא עשוי לעודד "חריגים", ולא רק את הסובלים מקשיי-ראיה, הנאלצים להרכיב משקפיים!

הבוקר בו אסרו את אבא

כתבה: עמלה עינת, איורים: דוד קדם, הוצאת: "הקבוץ-המאוחד"/"קריאת-עשרה" 1997, 124 ע'.

עיקרו: התמודדות נער - עם התמוטטות ושרר משפחתו, כאשר עקב תאונת דרכים, נפצע האב ומאבד את מטה לחמו - ניגרר לסמים - נתפס כעבריין פורץ - ונאסר.

בעקבות כל אלה התמוטטה גם האם ולא יכלה עוד לתפקד. המשפחה נהרסה. גיבור הספר הוא בנם, בדרך יסורים של הכאב והבושה אינו מוצא את דרכו ומקומו. בחיפושיו אחרי בית, הוא נקלע לבין "חוזרים-בתשובה", למשפחה אומנת במושב. שם מצא חברה ולבסוף - בגלל מחלת האם האומנת ופטירתה, הוא נקלע לקיבוץ, בו הוא מצליח למצוא את מקומו ו"יש אור בקצה המינהרה" גם לקשר עם נערה אהובה.

ספר עצוב. אפילו מדכא, על אף סיומו האופטימי.

כתבה: אסתר שטרייט-וורצל, הוצאת: "עמוחי" 1997, 392 ע'.

כקודמיו, רומן התבגרות - על רקע דומה לקודמיו. ובו, מפי נערה - סיפור זיכרונותיה ושל חבריה. תחילתו בכיתה ו' וסיומו בסיום חטה"ב. ובו - כל שמנינו בפתיחה הכוללת: פירוד קשה במשפחה. אלימות. רצח. הפלה, סמים, שיכרות שכול ועוד. כל אלה שזורים באירועים מסעירים בארץ, ששיאם רצח רה"מ המנוח יצחק רבין ותגובתם הכואבת של בני הנעורים "נוער הנרות". במהלך הסיפור, המספרת מתחשלת גופנית (לומדת קארטה) ונפשית - ומתחילה לא רק להרגיש אלא אף להבין את עצמה ואת זולתה, ותוך כדי כך מגלה את יכולתה לעזור ליקיריה וידידיה - ובמיוחד לחברה האישי, פגוע אלימות קשה ורצח במשפחתו.

כל זאת בדרכה של א. שטרייט-וורצל, כפי שהכרנו מספריה הקודמים. בהפגישה את קוראיה עם מיכלול דמויות ואירועים, המשתלבים האחד במשנהו. בין שאר האירועים ישנו גם מיפגש משמעותי בין שלושה דורות - על השוני ביניהם: "סבתא גאולה האמיצה שלי, היתה ודאי לוחמת בעוז וגבורה נגד הפירחחים האלה שהתנכלו לנו. כך חונכה במחותרת שלה. אבל אנחנו לא קיבלנו את החינוך המחשל של הדור הקודם ושיקשקנו מפהד!".

כדאי גם לשים לב לוידויה של הכותבת - שירי נערת עידננו - על רגע ההלם שהוציאה מעצמה לשותפות רגשות ומחשבה על הכלל: "זו היתה בפעם הראשונה בחיי שענייני העם החלו להעסיק אותי. עד אז הייתי שקועה בעולמי הפרטי ולא היה לי פנאי ורצון להתעניין בבעיות הכלל" (בהתייחסה לרצח רבין ז"ל).

מבחינה זו - כל תהליך התבגרותה והתבגרות חברה מעין מראת-עצמו של דור נערי תשנ"ח. אפילו השמות מרמזים על ה"שלי" ו"לי" - כמו שירי, טלי, לימור, עדי ועוד. בשונה משמות דור ההורים וודאי מדור הסבתות. (זוכרים? - סבתא גאולה!) כדאי לשים לב למדריך הקראטה. למנהל ביה"ס (קצין צה"ל מיל.) לבית הספר שאינו שנא ואויב... בקצרה, מעורר גם הזדהות, גם אמפתיה וגם מחשבה... קריאה מושכת ומהנה.

פיל-פילוש

כתבה: אסתר פישר, איור: אירנה פוליווק, הוצאת: "רשפים" 1997, 40 ע'.

סיפור דימיוני, בע"ח מאנשים - בלשון תיקנית ורהוטה. לכאורה - סיפור על פילים, המדברים בלשונונו, טסים במטוסים (בעצמם) שגם

"פילותיהם" נבחרות למלכות-יופי ועוד.
למעשה - עלינו כחברה - שבה אמהות, מחנכות את בנותיהן להיות "מלכות-יופי"
והורסות בכך את לכידות ואהבת המשפחה.
יש בו גם נאמנות. געגועים. דבקות במטרה והצלחה של אח (כמובן, זהו
פיל-פילוש בכבוד ובעצמו) - המחזיר את אחותו (המלכה) אל הבית והמשפחה.

נתקבלו במערכת

- משאיות, דניאלה די-נור, הקיבוץ המאוחד, 1997.
כלים כבדים, דניאלה די-נור, הקיבוץ המאוחד, 1997.
עולם האגדות, ליקטה צביה וילנסקי, ספר לכל, 1995.
המסע המופלא של חנטוש, מיה מאיר, ידיעות אחרונות, 1997.
הניר שתמיד נגמר, מוריה גלעד, אופק, 1994.
איזה מין ראש / מרים ברנר, ידיעות אחרונות, 1997.
נשים קטנות, מאת לואיזה מוי אלקוט נוסח עדרי: בינה אופק, הוצאת עופרים
1997 (ר' קטלוג מתוך מס. 7 262)
סיפורי יוון העתיקה, מאגדות המיתולוגיה היוונית נוסח עדרי - בינה אופק,
עופרים, 1997.
ילד רגיש במתנה זכית, אסתי קושמרו - אברהם, איורים: עמוס מורד, רשפים
1994.
עסוקים לבד בבית, עפרה קין, רן גולני, ידיעות אחרונות, 1997, 52 עמ', ספר
בישול לילדים.
מגירות, מקראה חדשה לקטנים, ערך: עודד בארי, הוצאת דני ספרים, 1998.

הגיל הרך

יומן השנה הראשונה לתינוקות, שהיא הדוברת בספר. חרוזים המלווים את מאורעות השנה הראשונה החל מהלידה, ובכל דף מקום לתמונה ולהוספת פרטים אישיים, כפי שנהוג לכתוב "ביומני הראשון" תאריך לידה, משקל וכו'. למי אני דומה, האמבטיה הראשונה, השן הראשונה: "החך כואב, החך אדום/כואב, כואב לי כל היום". חרוזים קלילים, יומיומיים, לא ברמה ספרותית מיוחדת. הספר עשוי בצורה פרקטית, בפורמט גדול, ומקום בו להורים להוסיף פרטים. אין זו ספרות ילדים רגילה, אלא ספר עזר-מזכרת למבוגרים ולתינוק כשיגדל.

ל.ח.

"מיכלי מצאה ליד הגדר חתול קטן. החתול בכה מאד" - כך מתחיל סיפור חביב על חתול קטן, שאיבד את אימו, ונמצא ע"י מיכלי.

החתול מחפש את אימו - בעזרתה של מיכלי - אך אינו מוצא אותה, הוא מתגעגע אליה וכל מה שעושה הילדה איננו טוב: אמו מיניקה אותו ומיכלי נותנת חלב וגבינה בקערה, אמו מחממת אותו ואילו עכשיו עליו לישון בתוך סלסילה, אימו מלקקת אותו ועוד דברים נעימים וטובים שרק אמא עושה - אבל עכשיו היא איננה. בדרך הקשה מתרגל החתול למיכלי שרוצה בטובתו: "את לא אמא שלי, את מיכלי שלי..." כלומר, אין תחליף לאמא - אך מתרגלים.

השומעים הצעירים בודאי יזדהו עם החתלתול המחפש את אימו ויצטערו על כי לא מצא אותה. סיפור עצוב על הסתגלויות ומסירות עם ציורים עזי בטוי וצבע.

יומן בחיתולים
כתבה: בר חנה ציורים:
פרג'ון ציונה, הוצאת דני
ספרים, תשנ"ז, לא
ממוספר, מנוקד.

רוצה את אמא
כתבה: יעל בן-ברוך,
ציורים: דויס גרבו,
הוצאת עם-עובד, 1997,
לא ממוספר, מנוקד.

הערה: כותבי ההערכות למדור חס: ל.ח. - לאה חובב, י.ה. - ירדנה חדס, ע.ק. - עדה קרן, י.ג. - יעל ישועה

לגן ולכיתות נפוכות

המלך דוגי החזק והגדול שולט בכלבים ורודה בהם ביד קשה ובלשון בוטה ומעליבה. הגורים מנסים לצאת נגדו אך הם מצליחים להתגרות בו רק מרחוק, מרוב פחד. רק לילית הכלבה העדינה, מצאה פיתרון: הוא לא הוזמן למסיבה שערכה לשמחת ליבם של כל הכלבים, וכשנעלב על כי לא הוזמן והפחיד את כולם - בא על עונשו ע"י לילית האמיצה.

סיפור על בעלי חיים והמאבקים ביניהם, עם הרבה חכמה והומור: הקטנים נגד הגדולים, העדינים נגד השתלטנים, הצעקנים נגד השקטים - ממש כמו אצל בני האדם. הסיפור מסופר בשפה עשירה ומלאת קצב כמו שמרים רות יודעת לספר.

ע.ק.

התאומים ליל וניס רוצים לדעת מה אבא שלהם עושה בתיאטרון.
הם יוצאים לחפש אותו ופוגשים מכשפה עם אף מודבק, מלך עם קרחת, נסיך ונסיכה והרבה עובדים מעניינים כמו: לחשן, מאפרת, תאורן, במאי ולבסוף גם את אבא שלהם, שהוא מנהל התיאטרון והוא תמיד נשאר מאחורי הקלעים.

התאומים תועים מאחורי הקלעים: רואים את התלבושות, שומעים את החזרות ועדים גם לתקלות. מנסים להבין מיהו אותו 'קהל' שהוא החשוב ביותר, כי בשבילו הכל נעשה...

הסיפור מנסה להעביר את חווית התיאטרון לגיל הרך באופן מוחשי, אך עולם המושגים והביטויים בהם נעזרת המחברת לצורך זה קשה לעיתים: שקספיר, המלך ליר והנסיכה קורדליה - ואפילו 'לגנוב את ההצגה' ולחלום בעיניים פקוחות' - קשה ולא מובן לבני ה-5 ומעלה להם מיועד הסיפור..

ע.ק.

המלך דוגי

כתבה: מרים רות,
ציורים: ליאת צח-גרבר,
הוצאת ספרית-פועלים,
1997, 24 עמ', מנוקד.

מי גנב את ההצגה?

כתבה: נאוה סמל,
ציורים: אבנר כץ,
ידיעות אחרונות/
דובונים, 1997, 45 עמ',
מנוקד.

השנה שתבוא

כתבה: חנה בר, ציורים:
שרה וייס, דני ספרים,
1997, לא ממוספר,
מנוקד.

ספר בסידרת "צלילי חג", ספרים בנושאי החגים. 2 שירים לראש השנה וסיפור: "תשליך". השירים ברמה גבוהה, דימויים רבים: "השנה שתבוא/ היא כמו עלים על עץ, / ירוקים, מבטיחים, / עת הטל עוד נוצץ". "זרעים של תקוה/ בוקר או מנביט". זוהי שירה לירית תיאורית, וחסר בה היסוד הסיפורי ההולם ילדים קטנים. השיר "קולות שופר" יובן רק ע"י ילדים המכירים את סיפור העקידה. הסיפור "תשליך" הוא דמיוני, ועל רקע דגי הים המואנשים? מסבירה המחברת מהו עניין השלכת החטאים לים. יש בו תמימות יפה של נפש הילד. הסידרה תתרום לנושא החגים.

ל.ח.

אני סופר ומספר

(מספרים באמנות)
בחרה וערכה: לוסי
מיקלתוויט, הוצאת
ספרית-פועלים, 1997,
לא ממוספר, מנוקד.

הספר אמור להקנות לקטנים את המספרים מ-1 עד 20 דרך התבוננות ביצירות אומנות מן המאה ה-15 ועד ימינו. בכל יצירת אומנות יש לספור משהו: למשל, 9 ילדים ביצירתו של רובנס - משפחת גר ביאר או 17 ציפורים המעטרים כרטיס ברכה של פיקסו.

במבט ראשון, נראה כי הספירה יחד עם יצירות המופת מאולצת ולא טבעית אך כשמדפדים בספר פעמים נוספות מוצאים בו הרבה יותר מן הספירה בלבד. ונראה כי גם המתבוננים הצעירים יוסיפו להתבונן בציורים הנפלאים גם אחרי שלמדו לספור.

בספר מבחר עשיר של יצירות אומנות בהדפסה מעולה ובצבעים חיים.

זהו בילוי זמן נעים, תרבותי ומעשיר שאפשר לשוב אליו עוד ועוד.

ע.ק.

שירים על הווית חייה של ילדה בשם סתו. מן השירים קורנת חביבות רבה, והם שייכים בעצם לחייו של כל פעוט. השירה מחורזת, והחרוזים בחלקם מאולצים, הם מעוגגים בצד הפסיכולוגי. השירים עוסקים בדברים שכל פעוט עוסק בהם: גשם, משחק עם אבא, גרימת נזק מתוך

הדובי של סתו

כתבה: טלי גרטמן,
ציורים: סיגלית אורגד.
הוצאת: דני ספרים,
1997, 24 עמ', מנוקד.

רצון טוב ("השמלה של אמא"), "מוציץ", הסיסמה "לא רוצה", זלילה מתוך המקרר, ה"דובי", השובב של הגן "מתן", הסירוב להתרחץ ("טושטוש"), הרצון ואי הרצון להיות "לבד", הבובה והחיתול.

האיורים תואמים את הטקסט, והפעוטות יקשיבו למסופר, יתבוננו באיורים ויפנימו אותם. ספר זה עשוי להיות תוספת מרנינה לאצטבת הספרים של הילד.

י.ה.

לכיתות בינוניות

בספר שלושה סיפורי חברות. האחד - סיפור ארוך ("חברות"), ושני האחרים הם נובלות קצרות ("בת-מצוה" ו"סנדל הזכוכית של רחלי").

הנושאים לקוחים מחיי היום-יום במשפחה: המפגש בין האמביציות של ההורים לבין חלומותיו ואמיתו של הילד. אהבה ראשונה: חברות לגונוניה: רגשות - הילד, כשהוריו נעדרים מן הבית לצורך נסיעות, קידום, לימודים, קריירה וכיו"ב.

העברית רהוטה. יש חותם של אמת בסיפורים. הסיפור "בת-מצוה" חריג בספר, כי בעיותיו של גיל זה אינן מתאימות לקהל-הנמענים, שהסידרה מכוונת אליהם (8-10).

הספר ראוי בהחלט להיכלל בספריית-הכיתה. מזמן אפשרויות רבות לדיון ולהתבטאות בכתביה.

י.ה.

הספר כולל סיפורים ושירים שחוברו במיוחד לכבוד שנת היובל למדינה בעקבות אירועים בקורות המדינה: הבקבוק שהציל (דגניה), דגל הדיו (כיבוש אילת) וכו'. כל אלה מובאים בתוך סיפור מסגרת בו סבא עמיקם, שנולד עם קום המדינה, מספר לנכדתו דרורית סיפורים על עצמו ועל המדינה. הספר הוא כעין אלבום כפול: אלבום

מצויינת

כתבה: לאה צור, ציורים:
אלכס אוסיפוב,
הוצאת: דני ספרים,
1997, 32 עמ', מנוקד.

יום הולדת למדינה שלי
כתבו: דליה קרח-שגב
ויונה זילברמן, ציורים:
נורית צרפתי, הוצאת
קוראים, דני ספרים,
1997, 68 עמ', מנוקד.

המשפחה ואלבום המדינה. באלבום תצלומים בשחור-לבן וציורים בצבעים המשולבים זה בזה ובכל זאת על ניר משובח ועיצוב יפה-פה.
ע.ק.

הסיפור נכתב ע"פ רעיון של התזונאית ד"ר ניבה שפירא, ומובא מפי אירנה, המורה להתעמלות שגרה ברח' רימון ובו גרים גיבורי הסיפור: ורד ואורי. ורד - ילדת החסה המתגוררת בין עצי בננה ומגדלת צבים - מין ילדת טבע, מלאת אמביציה. אורי - ילד השוקולד מכוסה במכשירים, כפתורים ואבזמים.

הם דומים והם שונים, הם רבים וגם חברים... לשניהם עקרונות אשר קשה להם להתגבר עליהם. אך בעזרת יד מכוונת ובעזרת החברות שביניהם הם מגלים ש"על טעם וריח אפשר באמת להתוכח, אבל לא צריך לריב".

בסיפור אין עלילה גדולה, אך המחברת מצליחה לאפיין דמויות של שני ילדים שונים זה מזה ודרכם למסור הדרכה בענייני מזון ובריאות. סיפור חביב מלווה בציורים עדינים בצבעי פסטל רכים.
ע.ק.

לכיתות גבוהות

היחיד, האמן - לעומת הציבור האטום והחמרני. סיפור פיזי על צייר תמהוני בודד הגר על גג הבניין, ושמו יוס. מדי לילה הוא מתבונן בכוכב בשמים, שר לו שיר, עד שלילה אחד הכוכב יורד לחדרו. אושר גדול ממלא את לבו, והוא לוקחו לרחוב להראות לו את העולם. מכאן מתחילה ביקורת אירונית על התושבים ועל דיירי הבניין, על בית-הספר והפסיכולוג, על פקודי הרשות, העיתונאים, על חוקרי האוניברסיטה המכנים את כוכב בשמות מוזרים, על הסוחרים המוכרים כוכבים מפלסטיק - תעשיית הכוכבים, ועל המשוררים השדים שירים לכוכבים. לבסוף מחליטים דיירי הבניין להציב את הכוכב במקלט ולגבות כסף מהציבור הנוהר לראותו. כשראה יוס

ילדה חסה וילד
שוקולד
כתבה: מיכל ורד,
ציורים: רוני יצחקי,
הוצאת כנרת, 1997, 31
עמ', מנוקד.

כוכב, כוכב
כתבה: דבורה בן-שיר,
ציורים: הלה חבקין,
הוצאת: אמציה, 1997,
51 עמ', מנוקד.

שהכוכב איבד את נוהגו והצטמק, לקחו והעיפו חזרה לשמים.

סיפור מקסים על אי הבנת היחיד ועל עולמו הפנימי הזוהר.

הבקורת על החברה - נהדרת. ל.ח.

מיכל בת ה-16, נוסעת לאילת עם חברותיה לבלות בפסטיבל הרוק בים האדום. חופשה זו משנה את כל חייה. שוטר צעיר, טל, עוצר אותה כאשר היא נקלעת למצוקה ומתפתחת ביניהם מערכת יחסים מיוחדת. מיכל מתוודעת אל בעיותיו של טל: בעיית סמים קשה במשפחתו ואובדנו של אחיו האהוב. העלילה כולה נמשכת 2-3 ימים באילת: מצד אחד מסופר על צעירים חסרי דאגה הרוצים לבלות, לעומת סיפורם - סיפור חייו הנוגע ללב של השוטר הצעיר שגם מסקנותיו מעניינות: הוא מקדיש את חייו לטיפול בנוער במצוקה. ההיכרות הקצרה הזו משנה גם את מיכל. היא מתבגרת תוך הימים האלה וכמובן - מתאהבת בשוטר המיוחד והרגיש. ספר מרתק ומרגש שיעניין את הקוראים הצעירים-מתבגרים.

ע.ק.

לכיתות תיכוניות

סיפורם של שניים: מישה נובומייסקי ומוסיה לנגוצקי, ילידי סיביר שלהם חלום משותף - לעורר לחיים את ים המוות שבא"י ולהוציא ממנו את אוצרות הטבע המסתתרים בו.

המחברת מגוללת את חייהם של שני המשוגעים לדבר מראשית המאה, כאשר התוודעו לרעיון פיתוח חבל ים המלח ועמלו להשיג זכויות ורשיונות, כספים ועובדים ולא נחו עד פתיחת המפעל ב-1930. בחלקו השני ממשיך הסיפור לגולל את פרשת חייהם של השניים וחיי העובדים במפעל בים המלח וקיבוץ בית הערבה. הסידרה ראשונים בארץ, המיועדת לבני הנעורים ומעלה

תופסים ראש

כתבה: צילה דגון,
הוצאת ספר לכל, 1997,
100 עמ', לא מנוקד.

פותחים את הים
כתבה: חוה ליאון,
הוצאת עם-עובד, 1997,
154 עמ'. לא מנוקד.

את סיפוריהם המרתקים של יוצרים בתחומים שונים
בארץ ישראל.

ספר זה הוא ספר נוסף בסידרה זו. השופך אור על חלוצים
שאינם ידועים לדור הצעיר. הסיפור מעניין, אך איננו
כתוב בצורה מרתקת אשר תמשוך את ליבו של הקורא
הצעיר. החלק הראשון של הסיפור (עד ראשית העבודה
במפעל ים המלח) מרובה בפרטים, בתאריכים, בחליפת
מכתבים, בפגישות ודומה לדיווח היסטורי יבש. ואילו
החלק השני של הסיפור, על החיים במפעל עצמו, הבעיות
עם העובדים, השכנים הבדווים והערבים, וחיי הילדים
במקום, וכל מה שקרה ערב מלחמת השחרור ואחריה -
מרתקים בהרבה יותר. ע.ק.

הטיפה במדבר

כתב: יצחק ינאי, הוצ':
ירון גולן, 1997, 48 עמ',
לא מנוקד.

סיפור בתוך סיפור, בתוך סיפור... המחבר מספר על
ילדותו בשכונה תל אביבית נושקת ליפו. שם הכיר את
גיבור הספר רפאל שדמי.

כשהסופר מחליט לכתוב ספר על כיבוש אילת, הוא מגלה
במקורות בהם הוא קורא שאותו רפאל קבל צל"ש באותו
מבצע, על כי הצליח להביא את הגדוד בדרך מיוחדת, לא
ידועה ישר לאום רשרש, הלא היא אילת.
מסתבר, שאותו רפאל בתקופת מלחמת העולם השנייה,
כנער בן 17, עבד במחנה צבאי בריטי בעזה, ומכיון ששלט
בערבית, הוזמן עם מפקדו למסיבת חתונה של שייך בדואי
של שבט גדול באותו אזור.

בצאתו מן האוהל לנוח אחרי הסעודה הדשנה, שמע לפתע
ויכוח בין הכלה לאחיה. התברר לו, שהכלה בת ה-14,
נמכרה ע"י משפחתה לשייך, והיא מעדיפה למות מאשר
להתחתן. בלי לחשוב חוטף רפאל את הנערה, ובדרך לא
דרך לאחר הרפתקאות, מגיעים השנים לאום רשרש.
בזכות אותה הרפתקאה הכיר רפאל את הדרך, והצליח
להביא לאילת בשלום את הגדוד, במלחמת השחרור.

י.י.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDRENS' AND YOUTH LITERATURE

March 1998, Vol. XXIV, No. 3 (95)
 ISSN 03334 - 276X
 Editor: G. BERSON

Devorah Haneviah St.
 Lev Ram Building
 Jerusalem, Israel

CONTENTS	Pages
In the memory of Zvulun Hammer ז"ל	1
Study and Research	
Death of Heroes in Childrens' Literature	3
Shepherd's Illustrations of A.A.Milne's books.	9
On the Eve of Holocaust Day	
About Young Loves by Artur Vecsler	18
Everyday Life during the Holocaust	22
-Reading, Books and Libraries	
-Like Hunted Animals	
Two Books on the Holocaust	30
About the book 'I had no time to be sad'.	31
The Half-yearly Conference: Biographies and Places	32
Authors comments about their Books:	
Amos Bar, Moshe Ben Shaul, Galila Ron-Feder-Amit, Dvora Omer, Tamar Bergman, Nechama Ben-Aliahu,	
Reviews	
On First Sight	54
From "Books are Friends"	61
Books Received on the Editors Desk	64
From the Bookshelf	65
Contents in English	72
Contents in Hebrew	73

התוכן

- 1 . . . . . **לזכרו של זבולון המר**
עיון ומחקר
- 3 . . . . . ד"ר לאה חובב - מוות בגבורה בספרות לילדים ונוער
9 . . . . . סבינה שבייד - איוריו של א. ה. שפרד לכתביו של מילן
- לקראת יום השואה**
- 18 . . . . . ד"ר סלינה משיח - 'אהבות נעורים' לארטור וקסלר
מנחם רגב - החיים בתקופת השואה - היבטים שונים
א. על קריאה, ספרים וספריות בתקופת השואה
ב. היינו כחיות נרדפות
22 . . . . . גרשון ברגסון - על שני ספרי שואה
30 . . . . . יעל ישועה - על הספר 'לא הספקתי להיות עצוב'
31 . . . . .
- הכנס החצי שנתי - דברי הקדמה דברי הסופרים: עמוס בר, משה בן-שאול,
גלילה רון-פדר-עמית, דבורה עומר, תמר ברגמן, נחמה בן אליהו
32 . . . . .

ביקורת

- 54 . . . . . במבט ראשון - גרשון ברגסון
61 . . . . . מתוך ספרים הם ידידים - רות גפן-דותן
נתקבלו במערכת
64 . . . . . ממדף הספרים
65 . . . . . תוכן באנגלית
72 . . . . . תוכן בעברית
73 . . . . .

המשתתפים בחוברת

- ד"ר לאה חובב - חוקרת ספרי ילדים, מנחם רגב - סופר וחוקר ספרות ילדים,
לאה שנער - סופרת, סבינה שבייד - חוקרת איורים בספרי ילדים, ד"ר סלינה משיח - חוקרת
ספרי ילדים, גרשון ברגסון - חוקר ספרות ילדים ונוער, משרד החינוך התרבות והספורט,
רות גפן-דותן - חוקרת מכללת תל חי. יעל ישועה - מנחה לספרות ילדים במחוז חיפה.
עדה קרן - משרד החינוך והתרבות. סופרי הילדים שנזכרו לעיל.

הערה

דברי הסופרת לאה שנער על מאוריצי גוטליב, חייו ויצירתו - יובאו בחוברת הבאה.